

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA
LYKOS VADİSİ VE ÇEVRESİ
THE LYKOS VALLEY AND
NEIGHBOURHOOD IN
LATE ANTIQUITY

AYRIBASIM / OFFPRINT

LAODIKEIA ÇALIŞMALARI
EK YAYIN DİZİSİ / SUPPLEMENTARY SERIES 1

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA
LYKOS VADİSİ VE ÇEVRESİ

THE LYKOS VALLEY AND
NEIGHBOURHOOD IN
LATE ANTIQUITY

Editörler / Editors

Celal ŞİMŞEK – Turhan KAÇAR

Laodikeia Çalışmaları
Ek Yayın Dizisi / Supplementary Series 1

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA LYKOS VADİSİ VE ÇEVRESİ
THE LYKOS VALLEY AND NEIGHBOURHOOD IN LATE ANTIQUITY

Editörler / Editors
Celal Şimşek – Turhan Kaçar

© 2018 Ege Yayınları
1. Baskı
ISBN 978-605-9680-58-5

Kapak tasarımı
Mustafa Bilgin

Ön kapak fotoğrafı
Kazıma-Kabartılı Tabak (Laodikeia Kazı Arşivi)

Yapım ve Dağıtım
Zero Prodüksiyon Kitap-Yayın-Dağıtım Ltd. Şti.
Abdullah Sokak, No: 17, Taksim, Beyoğlu 34433 İstanbul/Türkiye
Tel: +90 (212) 244 7521 Faks: +90 (212) 244 3209
E.posta: info@zerobooksonline.com
www.zerobooksonline.com

Baskı
Matsis Matbaa Hizmetleri
Tevfikbey Mahallesi Dr. Ali Demir Caddesi No: 51
34290 Sefaköy/İstanbul
Tel: 0212 624 21 11 www.matbaasistemleri.com
Sertifika No: 20706

*Anadolu arkeolojisine büyük emeği geçen Hierapolis İtalyan Kazı Heyeti'nin
üçüncü başkanı Ord. Prof. Dr. Francesco D'Andria'ya ithaf olunur...*

*To Ord. Prof. Dr. Francesco D'Andria, third president of the Italian Archaeological
Mission to Hierapolis, for his great contributions to Anatolian archaeology...*

*Ayrıca, elim bir trafik kazası sonucu vefat eden Bizans Dönemi Anadolu arkeolojisi ve
tarihine önemli katkıları olan Oxford Üniversitesi'nden
Prof. Dr. Mark Whittow'un aziz anısına...*

*Also to the beloved memory of Prof. Dr. Mark Whittow from Oxford University,
who contributed greatly to the Byzantine history and archaeology
of Anatolia and sadly passed away after a traffic accident...*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SUNUŞ	ix
INTRODUCTION	xi
I. GEÇ ANTİK ÇAĞ VE LYKOS VADİSİ (Late Antiquity and the Lykos Valley)	
GEÇ ANTİK ÇAĞ NEDİR? (What is Late Antiquity?) Turhan KAÇAR	3
THE IMPACT ON ASIA MINOR OF THE PERSIAN INVASIONS IN THE EARLY SEVENTH CENTURY (Erken VII. Yüzyılda Sasani İşgallerinin Anadolu'ya Etkileri) Geoffrey GREATREX	13
THE GREAT PLAGUE OF LATE ANTIQUITY IN ASIA MINOR (Geç Antik Çağ Anadolu'sunda Büyük Veba) Stephen MITCHELL	27
THE END OF ANTIQUITY IN THE LYKOS VALLEY: SETTING A NEW AGENDA (Lykos Vadisi'nde Antik Çağ'ın Sonu: Yeni Bir Düşünce) Mark WHITTOW	37
ROADS AND ROUTES IN WESTERN PHRYGIA IN LATE ANTIQUITY (Geç Antik Çağ'da Batı Frigya İçindeki Yollar ve Rotalar) Andreas KULZER	55
GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA LYKOS VADİSİ VE ÇEVRESİ (Lykos Valley in Late Antiquity) Mustafa Hamdi SAYAR	65
EARTHQUAKES AND LATE ANTIQUE URBANISM: SOME OBSERVATIONS ON THE CASE OF THE LYKOS VALLEY (Depremler ve Geç Antik Kentleşme: Lykos Vadisi Örneği Üzerine Bazı Gözlemler) Troels Myrup KRISTENSEN	71
II. LAODIKEIA	
GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA LAODIKEIA (Laodikeia in the late antiquity) Celal ŞİMŞEK	81
LAODIKEIA'DA HİRİSTİYANLIK VE KİLİSELER (Christianity and Churches in Laodikeia) Fahriye BAYRAM	117
PERSECUTION, MARTYRDOM, AND HAGIOGRAPHY IN LAODIKEIA PRESENTATION (Laodikeia'da Takibat, Şehadet ve Aziz Hikâyeleri) Ulrich HUTTNER	139
LAODIKEIA KİLİSESİNDE UYGULANAN RESTORASYON YÖNTEMLERİ: TEMEL PRENSİPLER VE UYGULAMA SINIRLARI (Restoration Methods Applied in the Laodikeia Church: Fundamental Principles and Application Limits) Çağrı Murat TARHAN	149

LAODIKEIA GEÇ ANTİK ÇAĞ SERAMİKLERİ (Late Antique Pottery of Laodikeia) Celal ŞİMŞEK – Mustafa BİLGİN	175
THE INSCRIPTIONS OF TEMPLE A FROM LAODIKEIA. NEW EVIDENCE FROM THE AGE OF DIOCLETIAN TO THE AGE OF CONSTANTINE (Laodikeia'dan Tapınak A Yazıtları. Diocletianus'tan Constantine Yeni Bulgular) Francesco GUIZZI	201
AMPULLAE WITH FIGURAL DEPICTIONS FROM LAODIKEIA OF LATE ANTIQUITY (Geç Antik Çağ Laodikeiası'ndan Figürlü Ampullalar) Celal ŞİMŞEK – Barış YENER	217

III. HIERAPOLIS

GEÇ ANTİK ÇAĞ VE ERKEN BİZANS DÖNEMİNDE PHRYGIA HIERAPOLIS'İ (Late Antiquity and Early Christianity Periods in Hierapolis at Phrygia) Francesco D'ANDRIA	235
COUNCILLORS, HERETICS, AND ARCHBISHOPS IN LATE ANTIQUE HIERAPOLIS: RECENT EPIGRAPHICAL FINDINGS CONCERNING THE CITY, ITS TERRITORY, AND THE HISTORY OF HIERAPOLIS' BISHOPRIC (4 TH - 9 TH CENT.) (Geç Antik Hierapolis'te Konsey Üyeleri, Sapkınlar ve Başpiskoposlar: Hierapolis Kenti, Territoriumu ve Piskoposluk Tarihi ile ilgili Son Epigrafik Bulgular [IV – IX Yüzyıllar]) Alister FILIPPINI	249
DIVINE LITURGY AND HUMAN SKILLS IN THE ARCHITECTURAL SCULPTURE FROM THE CHURCH OF THE APOSTLE IN HIERAPOLIS (PHRYGIA) (Hierapolis Aziz Philip Kilisesi'nden Mimari Heykeltıraşlıkta İnsan Yeteneği ve Dinsel Seramoni) Manuela DE GIORGI	291
MOSAIC AND <i>OPUS SECTILE</i> PAVEMENTS IN THE CHURCH OF ST. PHILIP IN HIERAPOLIS (Aziz Philip Kilisesi'nden <i>Opus Sectile</i> ve Mozaik Döşemeler) Maria Piera CAGGIA	309
THE PLOUTONION OF HIERAPOLIS IN PHRYGIA IN THE LATE ANCIENT AND PROTO-BYZANTINE PERIOD (Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi'nde Frigya Hierapolis'i Ploutonion'u) Pio PANARELLI	325

IV. GÜNEYBATI ANADOLU KENTLERİ (The Cities of South Western Anatolia)

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA LYDIA TRIPOLIS'İ (MS 4. YY'DAN SASANİ TAHRİBATI'NA KADAR) Lydian Tripolis during Late Antiquity (from the fourth century to the Sassanian destruction) Bahadır DUMAN	343
GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA TRALLEIS (Tralleis in Late Ancient Period) Aslı SARAÇOĞLU	369
SOME REMARKS ON LATE ANTIQUE AND EARLY CHRISTIAN EPHEBUS (Geç Antik ve Erken Hıristiyanlık Dönemi Ephesus Üzerine Bazı Notlar) Andreas PÜLZ	385
EFES VE MAGNESIA BİZANS SURLARININ YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ (Dating of the Byzantine City Walls of Ephesus and Magnesia on the Maeander Reconsidered) Mustafa BÜYÜKKOLANCI	401
GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA STRATONIKEIA (Stratonikeia in Late Antiquity) Bilal SÖĞÜT	429

SUNUŞ

Eskiçağ ile Ortaçağ dünyası arasında bir geçiş dönemi olarak ilk defa 20. yüzyılın başında sanat tarihi çalışmalarında tanımlanan Geç Antik Çağ, özellikle son yarım yüzyılda popüler hale gelmiş ve günümüzde artık farklı bir disiplin ve tarihsel dönem olarak kabul edilmiştir. Modern tarih ve arkeoloji çalışmalarında “kısa ve uzun Geç Antik Çağ” olarak iki farklı kronolojik çerçeveye sahip olan bu dönem; araştırmacılar tarafından Diocletianus’tan, Iustinianus’a (3. yüzyıl sonu–6. yüzyıl) veya 2.–8. yüzyıllar arasına, hatta 10. yüzyıla kadar uzatılmaktadır. Geç Antik Çağ’ın coğrafi odağı büyük oranda Roma İmparatorluğu’nun doğu topraklarıdır. Doğu Roma İmparatorluğu’nu ayakta tutan en önemli bölge olan Anadolu’nun Geç Antik Çağ’daki durumu bu bağlamda çok önemlidir. Anadolu’nun tarihi ve arkeolojisi üzerine yürütülen çalışmalar, Geç Antik Çağ dünyasıyla ilgili akademik tartışmalara göz ardı edilemeyecek derecede önemli bilgiler sağlamış ve sağlamaya devam etmektedir. Bundan dolayı, Anadolu arkeolojisinde Geç Antik Çağ’a ilişkin buluntular, son zamanlarda üzerinde en çok durulan konuların başında gelmektedir. Arkeologlar geçmiş dönemlerde daha çok Arkaik, Klasik, Hellenistik ve İmparatorluk sanatı, mimarisi ve kültürü üzerinde durmuşlardır. Bu nedenle 1980’li yıllara kadar kazılarda ortaya çıkartılan MS 3. yüzyıl sonrası buluntular üzerinde fazlaca durulmamış, ancak bu tarihlerden itibaren Geç Antik Çağ kazı verileri yavaş yavaş önem kazanmaya ve yorumlanmaya başlanmıştır.

Gerçekten de genelde Akdeniz dünyası ve Anadolu, özelde ise Lykos Vadisi ve çevresi MS 3. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan köklü değişimlere ve gelişmelere sahne olmuştur. Roma İmparatorluğu’nun 3. yüzyılda yaşadığı siyasi ve dini kriz, imparatorluğun ertesi yüzyılda bir yandan Hıristiyanlaşmasıyla diğer yandan idari olarak çatalaşmasıyla sonuçlanmıştır. İmparatorlar Constantinus ve Licinius’un 313 yılında Milano’da kararlaştırdıkları din politikasıyla, Hıristiyanlar serbestlik kazanmışlar, Theodosius Dönemi’nde ise paganlık yasaklanarak, Hıristiyanlık resmi din olarak ilan edilmiştir. Bu gelişim, alışılmış bir çok şeyi temelinden değiştirmiştir. Artık kent yaşayışını eskiden olduğu gibi şekillendiren, kentsel peyzajı oluşturan agoralar, hamamlar, tiyatrolar, stadyumlar ve tapınaklar yerlerini, yavaş yavaş kiliselere ve dini mimari unsurlarına bırakmış ve yaşamın odak noktasını bu yapılar oluşturmaya başlamıştır. Geç Antik Çağ’ın son döneminde bir başka tek Tanrı inancı olarak İslam’ın ortaya çıkışı, başlangıçta Batı Anadolu kentlerinde olmasa da Doğu Akdeniz’de bulunan kentlerin arkeolojik manzarasına, yeni unsurların eklenmesine neden olmuştur.

Bütün bu değişimlerin özellikle başta Laodikeia olmak üzere, içerisinde yer aldığı Lykos Vadisi kentleri (Hierapolis, Tripolis, Kolossai vd.) ve çevresine nasıl yansıdığı sorusuna cevap arayan bu kitaptaki çalışmalar, 2015 yılında Denizli’de Pamukkale Üniversitesi bünyesinde Laodikeia Kazı Evi’nde yapılan bir toplantıya dayanmaktadır. Dolayısıyla odak noktası Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi olarak belirlenen bu kitapta yer alan çalışmalar, sadece Batı Anadolu antik kentlerinde kazılarda ortaya çıkartılan son buluntu ve gelişmeleri değerlendirmemekte, aynı zamanda Geç Antik Çağ tarih yazımını meşgul eden, antik kent kültürünün durumunu, çöküş, değişim, dönüşüm gibi kavramları da dikkate alarak tartışmaktadır.

Geç Antik Çağ Anadolu’sunda kentsel nüfusun azalmasının gerisindeki faktörleri incelerken, şimdiye kadar genelde ihmal edilen salgın hastalıkların rolüne dikkat çekilmekte ve kentsel sistemin çöküşünü ele alırken fazlasıyla anlam yüklenen Sasani saldırılarına ilişkin yargılarda, daha temkinli olunmasını önermektedir. Hiç kuşkusuz Roma dünyasının tek dış tehdidi Sasaniler değildi. İmparatorluğun kuzey sınırlarında yaşayan Germen asıllı kavimler de zaman zaman büyük tehdit oluşturuyordu. Öyle ki bu kavimlerden birisi olan Gotların, 3. yüzyılın ortalarında Kafkaslar üzerinden Anadolu’yu istila etmelerinin etkisi Efes ve civarında yapılan arkeolojik çalışmalarla belgelenmektedir.

Bu kitapta yer alan arkeologların ve tarihçilerin çalışmaları iki farklı kategoride değerlendirilebilir: Bir yanda arkeologlar çalıştıkları kentler özelinde, (bu bağlamda Laodikeia, Tripolis, Hierapolis gibi Lykos Vadisi kentleri; Stratonikeia, Ephesus ve Tralleis gibi çevre kentler) Geç Antik Çağ'da farklılaşan buluntulara dikkat çekilmektedir. Kazılarda ortaya çıkartılan buluntular kentsel hayatın vaziyetini ortaya koyması bakımından çok önemlidir. Diğer yanda tarihçiler Geç Antik Çağ dünyasıyla ilgili modern tarihi tartışmalara işaret ediyorlar ve o dünyayı derinden sarsan depremler, siyasi sorunlar ve salgın hastalıklar gibi faktörlerin, söz konusu dönemde kentsel hayatı ne derecede etkilediklerini arkeolojik veya yazınsal literatürde yer alan verilerden hareketle ele almaktadırlar.

Son olarak, hem bu kitabın ortaya çıkmasında hem de Laodikeia Kazı ve Restorasyon çalışmalarına sağladıkları destekten dolayı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Denizli Valiliği'ne, Denizli Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı'na, Pamukkale Üniversitesi Rektörlüğü'ne, Pamukkale Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine (BAP), Güney Ege Kalkınma Ajansı'na (GEKA) teşekkür ederiz. Ayrıca kitabın hazırlanmasında emeği geçen Dr. İnci Türkoğlu ve Arkeolog Ayşegül Arığ'a teşekkür etmek bizim için bir görevdir. Laodikeia antik kentinin Dünya Kültür Mirasına kazandırılması için 2003 yılından itibaren Kazı Ekibinin yaptığı öz verili çalışmalar, hiç kuşkusuz her türlü takdirin üzerindedir.

Celal ŞİMŞEK – Turhan KAÇAR
2017, Denizli

INTRODUCTION

The term “late antiquity” denoting the transitional period from the ancient world to the medieval world was first proposed in the art historical studies at the beginning of the twentieth century; it has become very popular in the last half-century transforming to a separate discipline and historic period. In modern studies of history and archaeology, the period of late antiquity has two chronological spans as “short” and “long”, lasting either from the reign of Diocletian to Justinian (third-sixth centuries AD) or from the second to the eighth – even to the tenth – century. Geographical focus of late antiquity is mostly the eastern part of the Roman Empire. Therefore, the situation of Anatolia, the most important region that kept the East Roman Empire standing, through late antiquity is of utmost importance. Studies on the history and archaeology of Anatolia provide non-ignorable material to the academic debates on the late antique world. Therefore, finds related with the late antiquity of Anatolia are among the leading topics of recent times. In the past, archaeologists had concentrated on the art, architecture and culture of the Archaic, Classical, Hellenistic and Imperial periods. Thus, finds dating to after the third century AD were not paid much attention until the 1980s when the data on late antiquity started to gain in importance and be assessed gradually.

Indeed, the Mediterranean world and Anatolia in the wider sense and the Lykos Valley and its neighbourhood in particular witnessed radical changes and developments as of the third century AD. Political and religious crises of the third century culminated in the Christianisation and administrative forking of the Roman Empire in the following century. Emperors Constantine and Licinius legitimised Christianity with their “Edict of Milan” in 313; and finally Emperor Theodosius banned paganism making Christianity the official religion. This change altered many things taken for granted. Now, agorae, baths, theatres, stadiums and temples, which had shaped the urban life and landscape in the earlier times, were taken over by churches and other Christian religious structures. In the last phase of late antiquity, another monotheistic religion, Islam was born and it paved the way for integration of new elements in the archaeological landscape of the cities in the East Mediterranean, even if not the cities of West Anatolia right away.

The papers in this book have arisen from a meeting held at Pamukkale University in 2015 and look for answers to the query on the abovementioned changes as reflected in Laodikeia, above all, and in the Lykos Valley and its neighbourhood. Thus, the studies presented in this book with a focus on the Lykos Valley and its Neighbourhood in Late Antiquity not only assess the latest finds uncovered and developments attested in the archaeology of the ancient cities of western Anatolia in particular, but also discuss these issues taking into consideration the concepts such as the situation with the urban culture of antiquity, fall, change, and transformation, which have been debated by the historiography of late antiquity.

Investigating into the decrease in urban populations in Anatolia of late antiquity, they draw attention to the part of the epidemics, mostly neglected until now, and also suggest that the Sassanian raids have been overrated while dealing with the collapse of the urban system. Certainly, the Sasanians were not the only external threat to the Roman world. Germanic peoples living about the northern borders of the Empire posed threats time to time. In so much that the raids by the Goths, one of those peoples, about middle of the third century AD are now archaeologically documented in and around Ephesos.

The studies by archaeologists and historians presented in this book should be considered in two categories: on one side, the archaeologists call for attention to the finds distinguishing themselves in late antiquity based on

the cases of their proper excavations at the cities of Laodikeia, Tripolis and Hierapolis in the Lykos Valley as well as Stratonikeia, Ephesus and Tralleis in the neighbourhood because these finds are of importance for they cast light onto the urban life of the period. On the other side, historians point to the modern historiographic debates regarding the world of late antiquity and investigate the effect on the urban life of the factors like earthquakes, political problems and epidemics, which shook that world deeply, by investigating the data provided by the archaeological and literary literature.

Finally, we would like to express our gratitude to the Ministry of Culture and Tourism General Directorate of Cultural Heritage and Museums, Governorate of Denizli, Metropolitan Municipality of Denizli, Presidency of Pamukkale University, Pamukkale University's Office of Scientific Research Projects (BAP), and Development Agency for the South Aegean Region (GEKA) for their support to the excavations and restorations at Laodikeia. We also would like to extend our thanks to Dr. İnci Türkoğlu and Archeologist Ayşegül Arığ for their effort in the preparation of this volume. Last but not least, the self-sacrificing work of the excavation team since 2003 to get Laodikeia into the World Heritage List is beyond all appreciation.

Celal ŞİMŞEK – Turhan KAÇAR
2017, Denizli

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA LYDIA TRIPOLIS'İ (MS 4. YY'DAN SASANI TAHRİBATI'NA KADAR)

Lydian Tripolis during Late Antiquity (from the fourth century to the Sassanian destruction)

BAHADIR DUMAN*

Abstract

The paper assesses the data from the fourth-seventh centuries AD recovered during the excavation and survey campaigns of 2012-2015 at Lydian Tripolis, today located in modern Turkey. The social, political and economic developments during late antiquity are investigated in the case of Tripolis in Lydia; together with the new architectural arrangements starting in the late fourth century, religious architecture steps forth in the fifth and sixth centuries and in parallel to that data regarding Christianity in the urban identity increases as a whole.

The religious identity attested in the period's architecture is reflected in and thus studied through the pottery finds with regards to the daily life. Tripolitan potters transformed the advantages of the city's location on the pilgrimage route passing through the important centres of the region such as Hierapolis, Laodikeia and Kolossai to economic advantage and pottery became one of the main income items of the city. Tripolis is the only city of the region where the effects of the Sassanian attacks are attested in tangible finds and it is also noted that the population also decreased substantially.

Anahtar Kelimeler: *Lidya, Tripolis, Geç Antik Çağ, Sasani, Hıristiyanlık*

Keywords: *Lydia, Tripolis, Late Antiquity, Sassanian, Christianity*

Kültürel ve politik değişimlerin yaşandığı MS 4.-7. yy'lar arasındaki dönemde imparatorluğun, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel tarihinin en ilgi çekici gelişimi bilim insanları tarafından yoğun bir çalışma konusu olarak irdelenmeye devam etmektedir. Bu kitabın içerisinde makaleleri bulunan araştırmacıların büyük bir kısmı Doğu Roma İmparatorluğu'nun "taşrası" konumundaki Lykos Vadisi olarak adlandırılan ve Türkiye sınırları içerisindeki İç Batı Anadolu'da yer alan Denizli İli ve çevresindeki antik sitlerde arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan Geç Antik Çağ'a ait bulgular doğrultusunda elde edilen yeni bilgileri tartışmışlardır. Bu çalışmada ise Lykos Vadisi'nin kuzeybatısında yer alan Büyük Menderes Nehri yakınlarındaki Tripolis'te bu satırların yazarı başkanlığında gerçekleştirilen 2012-2015 yılları arasındaki arkeolojik araştırma faaliyetleri sonucunda Tripolis'in MS 4. ile 7. yy arasında Geç Antik Çağ Dünyası'ndaki yeri ve önemi konusunda elde edilen bilgiler üzerinde durulacaktır.

Büyük Menderes Nehri kenarındaki Tripolis Antik Kenti; Denizli İli, Buldan İlçesi, Yenicekent Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık 2 km²lik bir alana yayılan antik kent, Lykos (Çürüksu) Vadisi'nin kuzeybatı ucunda, vadiye hâkim Messogis-Aydın Dağları'nın uzantısı olan bir tepenin güney yamacında yer almaktadır

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kınıklı-Denizli/Türkiye. E-mail:bduman@pau.edu.tr

Fig. 1 Metinde geçen yerleşimleri gösteren Batı Anadolu haritası

ulaşır ve buradan Hierapolis-Laodikeia istikametinde ilerleyerek Anadolu içlerine devam eder. Bu ticaret yolu Tripolis'in önemini çağlar boyunca korumasını sağlamıştır (Fig. 2). Aynı zamanda Lydia Eyaletinin başkenti Sardeis ile Phrygia I Eyaletinin başkenti Laodikeia'yı birbirine bağlayan bu yolun üzerindeki Tripolis özel bir konuma sahiptir.

Apollonia ismi ile Hellenistik Dönem'de ilk kez tarih sahnesine çıkan kent⁴ bir süre Marcus Antonius'un MÖ 41'de Küçük Asya'ya yaptığı ziyaret esnasında Antoniopolis olarak adlandırılmıştır. Augustus Dönemi'nde basılan ve arkeolojik kazılarda tespit edilen sikke buluntularının tamamında kentin ismi Tripolis olarak geçer.

(Fig. 1). Kentin konumu ile ilgili ilk bilgileri antik dönem tarihçileri ve coğrafyacıları verir¹. Bilimsel anlamdaki ilk tespitler ise 17. yy'ın ortalarından itibaren bölgeyi ziyaret eden seyyahlar tarafından yapılır². Bu çalışmalar antik yapılara ait kalıntılar hakkında sınırlı bilgiler içermektedir. Tripolis'te 1993, 2007-2009 yılları arasında Denizli Müze Müdürlüğü Başkanlığı'nda kısa dönemlerde kazı çalışmaları yapılmış, 2012 yılı itibariyle Doç. Dr. Bahadır Duman başkanlığında daha geniş bir ekip ve süreyle kazı çalışmaları günümüzde de devam ettirilmektedir³.

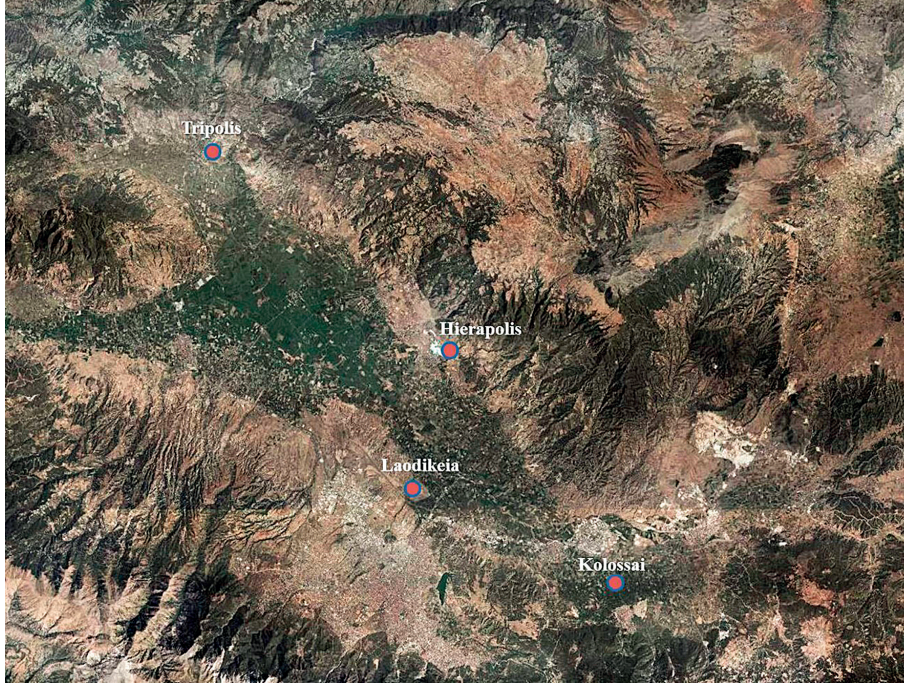
Kentin doğu-kuzeydoğu ve güneydoğusunda yer alan Hamambükü ve Yenice-Akkaya höyükte gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında elde edilen arkeolojik materyal, Tripolis'in konumlandığı alandaki yerleşim izlerinin Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Dönem'e kadar dayandığını kanıtlamaktadır. Tripolis'in Lydia Bölgesi'nde stratejik ve jeopolitik anlamda oldukça önemli bir noktada konumlandığını gösteren en önemli veri ise ticaret yollarının geçiş güzergâhında yer almasından kaynaklanmaktadır. Pergamon ve Smyrna başlangıçlı iki ana yol Sardis'te birleşerek Philedelphia üzerinden Tripolis'e

¹ Strabon XIII. 4. 4, 169; Plinius, NH, V, XXIX; Hierokles Synekdemosis, 669, 4; Ptolemaios V.2.18; Oracles Sibylline V, 321.

² Smith 1678, 245; Chandler 1969, 194; Hamilton 1837, 34 vd.; Ramsay 1887, 357; Ramsay 1890, 134.

³ Duman 2014, 633 vd.; Duman 2016, 563 vd.; Duman 2017a.

⁴ Kentin kurucuları ile ilgili çeşitli görüşler için bkz. Moretti 1979, 295 vd.; Robert 1954, 241 n. 2.; Robert 1983, 98, 501; Ramsay 1895, 10, 38; Ramsay 1960, 45; Jones 1971, 42; Thonemann 2003, 97-106.

Fig. 2

Lykos-Çürüksu Vadisi kentlerinin uydu fotoğrafı üzerindeki yerleri

Tripolis'in de içinde bulunduğu Lykos (Çürüksu) Vadisi MÖ 190 yılında Seleukoslar ile Bergama Krallığı arasında yapılan Magnesia Savaşı'na kadar, bağımsız kentlerden oluşur. Söz konusu savaşı, Roma desteğinde kazanan Bergama Krallığı MÖ 188 yılında imzalanan Apameia barışıyla bölge yönetimini ele almıştır. Bergama Krallığı, III. Attalos'un MÖ 133 yılında ölümü ve vasiyeti üzerine, bölge Roma'ya bağlan-

mıştır. Roma Dönemi'nde bir süre Sardis Conventusu'na dâhil edilen kent⁵ ismi, Flaviuslar Dönemi'nde ise Apameia Conventus'unu oluşturan kent listeleri içerisinde bulunmaktadır⁶.

MS 4. YY TRIPOLIS'İNDE KENT VE YAŞAM

Erken İmparatorluk Dönemi'nde Augustus yönetimiyle birlikte Tripolis olarak ismi değiştirilen kentin sınırları 123 ha'lık alana yayılırken, MS 400 civarında sur duvarıyla çevrilmesinin ardından yaklaşık 15 ha'lık bir alan içerisinde yerleşim görmüştür⁷. Roma kenti 1/8 oranında küçülerek daha savunulabilir bir alan yaratılmıştır⁸. Bu dönemde kent surları içerisinde kalan belli başlı yapılar Tiyatro Hamamı'nın batı bitişiğinde yer alan Sarnıç, Tiyatro Hamamı, Bouletherion, Agora, Kemerli Yapı, Kilise, Tabernae ve Hierapolis Caddesi'nin doğusunda yer alan Tonozlu Yapıdır. Özetle yaşamsal faaliyetlerin devam ettirilmesi için ihtiyaç olan; su yapıları (sarnıçlar ve hamam), ticari (agora ve kemerli yapı), siyasi (bouletherion) ve dini yapıların (iki kilise) bir kısmı sur içerisinde bırakılmıştır⁹ (Fig. 3).

Geç Roma Dönemi Tripolis'i'nin güney bölümünü sınırlayan sur duvarında belli aralıklarla kente girişi sağlayan kapılar yer almaktadır. Günümüze kadar gerçekleştirilen kazılarda kapılardan ikisi açığa çıkartılmıştır. Sütunlu Cadde ile Hierapolis Caddesi'nin kesişim noktasındaki surdan kente girişi sağlayan kemerli bir kapının tahkimatı daha güçlü olan Sur Kapısı 1'in girişi ve çıkışı bölümünde 2012 kazı sezonunda kabartmalı iki rölyef bulunmuştur. Arkeolojik materyalin orijinal buluntu yeri haricinde farklı alanlarda ele geçmesi, malzemenin tarihlenmesi anlamında önemli problemleri de yanında getirmektedir. Özellikle Küçük Asya'da MS 4.-5. yy'da kentlerin büyük bir kısmında sur duvarlarının yapımı esnasında Roma Dönemi yapılarından alınan düzgün kesilmiş blokların tekrar kullanılması sonucunda bu sorunla sıkça karşılaşmaktadır. Sütunlu Cadde'nin kuzey

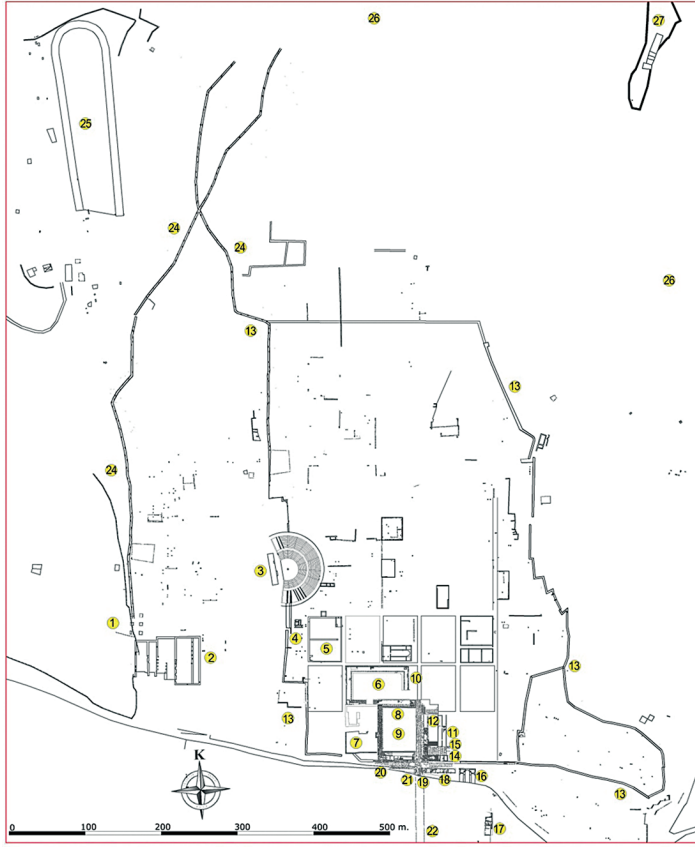
⁵ Habicht 1975, 83; Ramsay 1890, 120.

⁶ Habicht 1975, 64 vd.

⁷ Geç Antik Çağ sur duvarlarının çevrelediği alan Sagalassos'ta 12.83 ha (bkz. Vanhaverbeke – Martens vd. 2004, 252); Laodikeia'da yaklaşık 58 ha (bkz. Şimşek 2013, 48-49, Res. 40), Maiandros Antiocheiasında 11.4 ha'dır. (bkz. Barnes –Whittow 1998, 17).

⁸ Kamu yapılarının bir kısmının sur dışında bırakıldığı düzenleme bölge kentlerindeki Hierapolis (bkz. D'Andria 2001, fig. 4: 3), Antiocheia ad Maeandrum (bkz. Smith – Ratte 1996, 21-24, fig. 15.), Herakleia Salbake'de de görülür (bkz. Robert 1954, 158, no. 3).

⁹ Burada bahsedilen yapıların bir kısmı yüzeyde görülebilirken, bir kısmı da 2012-2015 yılları arasında gerçekleştirilen kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Sur içinde henüz toprak altında olan kazısı ve tespiti yapılamayan yapılar bu listeye dâhil edilmemiştir.

1. Philadelphia Kapısı	14. Roma Dükkanları
2. Büyük Hamam	15. Kemerli Yapı
3. Tiyatro	16. Erken Bizans Kilisesi 2
4. Tiyatro Hamamı Sarnıcı	17. Mozaikli Villa
5. Tiyatro Hamamı	18. Sütunlu Caddesi, Bizans Mekanları
6. Devlet Agorası / Kutsal Alan	19. Güney Giriş Kapısı 1
7. Meclis Binası (Bouleuterion)	20. Güney Giriş Kapısı 2
8. Geç Roma Agorası Kuzey Portik ve Oturma Basamakları	21. Orpheus Çeşmesi
9. Geç Roma Agorası	22. Hierapolis Caddesi
10. Antikal Çeşme	24. Geç Bizans Surları
11. Erken Bizans Kilisesi 4	25. Stadyum
12. Doğu Portik	26. Nekropol Alanları
13. Erken Bizans Surları	27. Yukarı Kale

Fig. 3 Tripolis Kent Planı

ikinci tarihsel bilgi MS 365'de kardeş imparatorların yönetimi devraldığı ilk yıllar içerisinde Constantinopolis'te kendisini Augustus ilan eden Procopius ile alakalıdır. MS 366 Mayıs'ında İmparator Valens Phrygia Bölgesi'ndeki Nacolea'da Prokopius ile karşı karşıya gelir ve O'nu yener¹³. Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde gerçekleşen bu savaş, Tripolis'te bulunan kabartmalı rölyeflerin yapım tarihi ile yakın ilişki içerisinde olmalıdır. Henüz yeni iktidara gelen iki imparatorun elde ettikleri bu zafer bir onurlandırma ve propaganda unsuru olarak

bitişğinde olasılıkla MS 3. yy'n üçüncü çeyreğinde meydana gelen depremle¹⁰ tahrip olan tabernaların güney cepheleri Geç Roma Dönemi'nde sur duvarı ile kapatılmıştır. Yıkıcı bir deprem sonrası dükkânların tekrar kullanılmaya başladığı dönem sur duvarlarının inşası ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Özellikle "Taberna 1, B Odası" olarak adlandırılan Tabernanın güneyde yer alan kapısı sur duvarı ile kapatılmış, tabernaların kuzey bitişğinde yer alan kemerli binanın, kemer taşları sökülerek mevcut sur duvarına payanda şeklinde bir destek duvarı yapılmıştır¹¹. Söz konusu duvarın yapımı, alanda ele geçirilen sikkeler ve diğer buluntular doğrultusunda MS 4. yy'n ikinci yarısına tarihlenebilir ki bu tarih aynı zamanda Tripolis'in etrafını çeviren sur duvarının tarihini de vermektedir. Sur duvarında kullanılan malzemenin tamamı Roma İmparatorluk Dönemi binalarından sökülerek savunma duvarında kullanılan mermer, arşitrav, geison, heykel kaideleri, postament gibi mimari öğelerden oluşur. Benzer şekilde yapılan çağdaş sur duvarları Küçük Asya'da ki birçok kentte görülebilir¹².

Sur duvarının yapımı ile ilgili ikinci veri, eşkenar üçgen biçimli, üzerinde Grekçe yazıtlı ve alçak kabartma olarak yapılmış ikişerli gruplar halinde betimlenen iki adet imparator rölyefidir. İlk kabartmadaki yazıtta isimleri geçen imparatorlardan *I. Valentinianus* MS 364-375 tarihleri arasında Batı (*Augustus Occidentis*), Valens (MS 364-378) ise Doğu Roma İmparatorluğu'nun (*Augustus Orientis*) yöneticiliğini yapmıştır. Dolayısıyla imparatorların ortak naip olarak göreve geldiği ilk yıllar kabartmalı rölyefin olası tarihine işaret etmektedir. Söz konusu rölyefin kronolojisi ile ilgili

¹⁰ İmparator Severus Alexander Dönemi'nde başlayarak Valerianus Dönemi'ne kadar tarihlenen (MS 222-268) 14 gümüş sikke ve yaklaşık aynı tarihlere ait pişmiş toprak kaseler Taberna I (Mekan A) zemin seviyesinde in situ olarak bulunmuştur.

¹¹ Tripolis'de tespit edilen tabernalar için bkz. Duman 2017b, 109 vd.

¹² Jacobs 2012, 118 Table 1. Bu dönemde Küçük Asya'da barışın hakim olduğunu ve bu süreçte herhangi bir dış tehditin olmaması nedeniyle söz konusu tarihlerin tartışılabilirliğini dile getirmektedir (bkz. Jacobs 2012, 117). Sardeis, Blaundos, Laodikeia, Hierapolis, Aphrodisias, Sagalassos, Perge, Selge ve Side'de görülen sur duvarlarına ek olarak Tripolis ve Herakleia Salbake gibi kentlerde de benzer tahkimat takip edilebilir (Tripolis için bkz. Duman 2013, 183, Fig. 2 ve 184).

¹³ Cramer 1832, 21; Grant 1985, 263; Lenski 2007, 97.

Fig. 4 Valens ve Valentinianus kabartması parçası

Fig. 5 I. Theodosius – Gratian ya da I. Theodosius – II. Valentinianus kabartması parçası

kullanılmıştır. Dolayısıyla ilk rölyef için arkeolojik ve tarihsel veriler Valens ve Valentinianus'un yönetim yıllarının erken safhasında, MS 364-368 tarihlerine işaret etmektedir (Fig. 4).

İkinci rölyef üzerinde cepheden yan yana betimlenmiş iki imparator, sağda ve solda uçar pozisyonundaki iki Victoria tarafından bir çelenk ile taçlandırılmaktadırlar. Kabartmaların yer aldığı mermer blok, orta taneli beyaz mermerden yapılmış olup eşkenar üçgen biçimli bloğun 1/3'ü sağlam kalabilmiştir. Kabartmada Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarının imparatorları yan yana betimlenmiştir. Sahnede betimlenen imparatorlarla ilgili herhangi bir yazıt parçası ele geçmemiştir, ancak gerek ilk örnekte gerekse ikinci örnekte betimlenen sahne özellikle MS 4. yy'ın ikinci yarısında sikkeler üzerinde kullanılan yaygın bir kompozisyonudur¹⁴. Kompozisyonun geneli ve figürler MS 388'de I. Theodosius'un *Decennalia* kutlaması için yapılan ve "The Missorium of Theodosius I" olarak bilinen Madrid'deki Real Academia de la Historia Müzesi'nde sergilenen gümüş tabak ile karşılaştırılabilir¹⁵. Kabartmanın üst kısmında çelenk içerisinde yer alan slogan burada betimlenen İmparatorun kesinlikle Hıristiyan olduğunu gösteren en önemli kanıttır. Bunun yanı sıra sağda betimlenen imparator kabartması ortak yöneticilerden bir diğerini temsil ediyor olmalıdır. Söz konusu slogan Constantius II (MS 337-361) ve Theodosius I (MS 379-395)'in Hıristiyan dini politikaları ile örtüşen bir mesaj içermektedir. Bunlar arasında Constantius II, MS 337-350 tarihleri arasında Doğu'nun (*Augustus Orientis*), kardeşi Constans

ise MS 340-350'de Batı'nın (*Augustus Occidentis*) imparatoru olmuşlardır. Ancak Constantius II'nin, Arrianus öğretilerini benimseyen bir imparator olduğu göz önüne alındığında, çelenk içerisindeki slogan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesi ile çelişmektedir. Söz konusu iki imparatorun ardından iktidara gelen Caesars Gallus (MS 351-354) ve özellikle Julianus (MS 357-361) Hristiyanlık karşıtı söylem, eylem ve pagan yanlısı tutumlarıyla, yine imparator kabartmalarında yer alan çelenk içerisindeki sloganla ters düşmektedir. MS 379-395 arasında imparator olan Theodosius I, Doğu'nun (*Augustus Orientis*), Valentinianus I'in iki oğlu Gratianus (MS 367-383) ve Valentinianus II (375-392) ise Batı'nın (*Augusti Occidentis*) ortak imparatoru olmuşlardır. Theodosius I Niceialı bir Hristiyan olarak MS 381'de Constantinopolis Ekümenik Konsili'ni düzenlemesiyle de çelenk içerisindeki sloganın verdiği mesajla imparator Theodosius'un ideolojisi örtüşmekte, bu nedenle kabartma MS 379-392 tarihleri arasına, olasılıkla da I. Theodosius'un ilk yönetim yıllarına ve Constantinopolis Konsili'nin düzenlendiği MS 379-381 civarına tarihlenebilir. Dolayısıyla ikinci rölyefteki imparatorlar yine Doğu ve Batı Roma İmparatorları I. Theodosius – Gratian ya da I. Theodosius – II. Valentinianus'a ait olmalıdır (Fig. 5).

¹⁴ Lenski 2003, 31; Theodosius: Pearce 1951, RIC IX, 5f, 8b, 20b; Gratianus: Pearce 1951, RIC IX, 5d, 17g, 18e, 33a, 34h, 39c-d; Valentinianus II: Pearce 1951, RIC IX, 9, 9b, 12a, 49c, 90a.

¹⁵ Lenski 2003, Taf. XV.13a-c.

Fig. 6 Hierapolis Caddesi Magistrat heykelleri

Bu veriler doğrultusunda kentin yeni bir mimari yapılanmanın sonucu sur duvarıyla çevrili tahkimatın güçlendirilmesiyle beraber, kentte uzun yıllar kullanımda olan Erken İmparatorluk Dönemi orijinli birçok yapıda köklü değişiklikler yapılarak kullanımlarına devam edilmiştir. Bu yapıların başında Hierapolis Caddesi gelmektedir. Doğu-batı yönlü Sütunlu Cadde'yi, kuzey-güney yönünde dik kesen Hierapolis Caddesi, Sütunlu Cadde ile birlikte planlanmış ve uzun süre kullanımına devam edilmiştir. Sur duvarı üzerinde kent merkezine girişi sağlayan 2.7 m genişliğindeki kapı boşluğunun ardından iri traverten bloklardan oluşturulan zemine sahip 9-10.80 m genişliğindeki caddeye geçilir. Cadde zemininin altında 1.50 m derinliğinde 0.70 m genişliğinde kanalizasyon sistemi bulunmaktadır. Cadde'nin günümüze kadar toplam 75 m'lik kısmı açığa çıkarılmıştır. Hierapolis Caddesi'nin, Erken imparatorluk Dönemi'nden itibaren kullanımda olduğu cadde zemininde bulunan Augustus Dönemi'ne tarihlenen birkaç yazıtlı heykel kaidesi ile şüphe götürmez biçimde açıklık kazanmıştır. Söz konusu cadde üzerindeki yazıtlar Augustus Dönemi'nin haricinde MS 3. yy'a tarihlenen *Tiberius Claudius Tuendianus* ve *C. Domitius Philippus* onuruna yaptırılan yazıtlı heykel kaideleriyle de işlevini devam ettiriyor görünmektedir¹⁶. Söz konusu epigrafik içerikli buluntular dâhilinde, sur duvarının çevrelediği yaşanabilir alan içerisindeki en önemli yapılardan birisini oluşturan Hierapolis Caddesi'nin ilk yapım evresi Erken İmparatorluk Dönemi'ne ait olup Geç Antik Çağ sonuna kadar çeşitli değişikliklerle işlevini uzun yıllar sürdürmüştür. MS 4. yy'da yapılan düzenlemeler ile caddenin doğu kenarındaki portik sütunlarının önünde belli aralıklarla mermer, traverten ve onyx payeler üzerinde yükselen heykeller yerleştirilmiştir. Heykellerin bazıları *Antoninus* ya da *Hypatios* gibi Tripolis'in ileri gelenlerine bazıları ise *Nebridius* ve *Euthymios* gibi eyalet yöneticilerine aittir. 2013-2015 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında Hierapolis Caddesi üzerinde kontekst olarak bulunan heykel sayısı on dördür. Heykellerin büyük bir kısmı insan boyutlarında olmakla beraber fizyonomik detayları da görevlerine uygun olarak gerçekçi bir üslupta yapılmıştır. Tüm bunların yanı sıra heykellerin üzerinde yükseldiği yazıtlı kaideler magistratların meslek grupları, isimleri ile ilgili olarak önemli prosopografik bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır.

¹⁶ Burada ve sonraki bölümlerde bahsedilen yazıtların çeviri ve tarihlemeleri Prof. Dr. F. Guizzi ve Dr. A. Philippini tarafından yapılmıştır, titiz ve özverili çalışmalarını nedeniyle kendilerine çok teşekkür ederim.

Söz konusu buluntu grubu Geç Antik Çağ yontu sanatı için tüm Akdeniz Havzası'nda önde gelen koleksiyonlar içinde yer alır (Fig. 6).

Özellikle Geç Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesus, Aphrodisias gibi eyalet merkezlerinde de karşılaşılan benzer heykellerin Tripolis'te ortaya çıkmasının sebebi nedir? Bu sorunun cevabı, Lydia Eyaletinin başkenti Sardeis ile Phrygia I Eyaletinin başkenti Laodikeia'yı birbirine bağlayan ana yolun üzerinde yer alan Tripolis'in özel konumu ve üst düzey İmparatorluk görevlilerinin geçiş güzergahında olmasıyla açıklanabilir. Antik kaynaklarda Geç Roma Tripolisi ile ilgili en önemli bilgiler MS 325'de I. Niceia Konsili'ne Agogius¹⁷, MS 359'da Isauria Seleuciası'nda toplanan Konsile Leontius¹⁸, 431'de toplanan 1. Ephesus Konsili'ne Commodus¹⁹ ve 449-451'de Khalkedon Konsili'ne Paulus'un²⁰ piskoposluk seviyesinde katılımından ibarettir. Dolayısıyla kentin siyasi yaşamda varlığını etkin bir biçimde göstermesi, konumlandığı coğrafyanın avantajlarından yararlanarak sürekli bir gelir ile açıklanabilir. Büyük Menderes'in suladığı verimli Çürüksu Vadisi ve vadide yapılan tarım, hayvancılık, onyx, traverten ve mermer ticareti sonrası elde edilen gelir sadece Tripolis vatandaşları için değil çevre kentlerde yaşayanlar için de bir ihracat unsuru olarak kullanılmış olmalıdır.

Söz konusu ihracat ürünlerinin başında şüphesiz tarım ürünleri geliyor olmalıydı. Özellikle kuru bakliyatın yanı sıra, kazı çalışmalarında elde edilen çeşitli meyvelere ait çekirdekler (zeytin, üzüm), bu kurgunun yapılmasındaki önemli buluntu grupları arasında yer almaktadır.

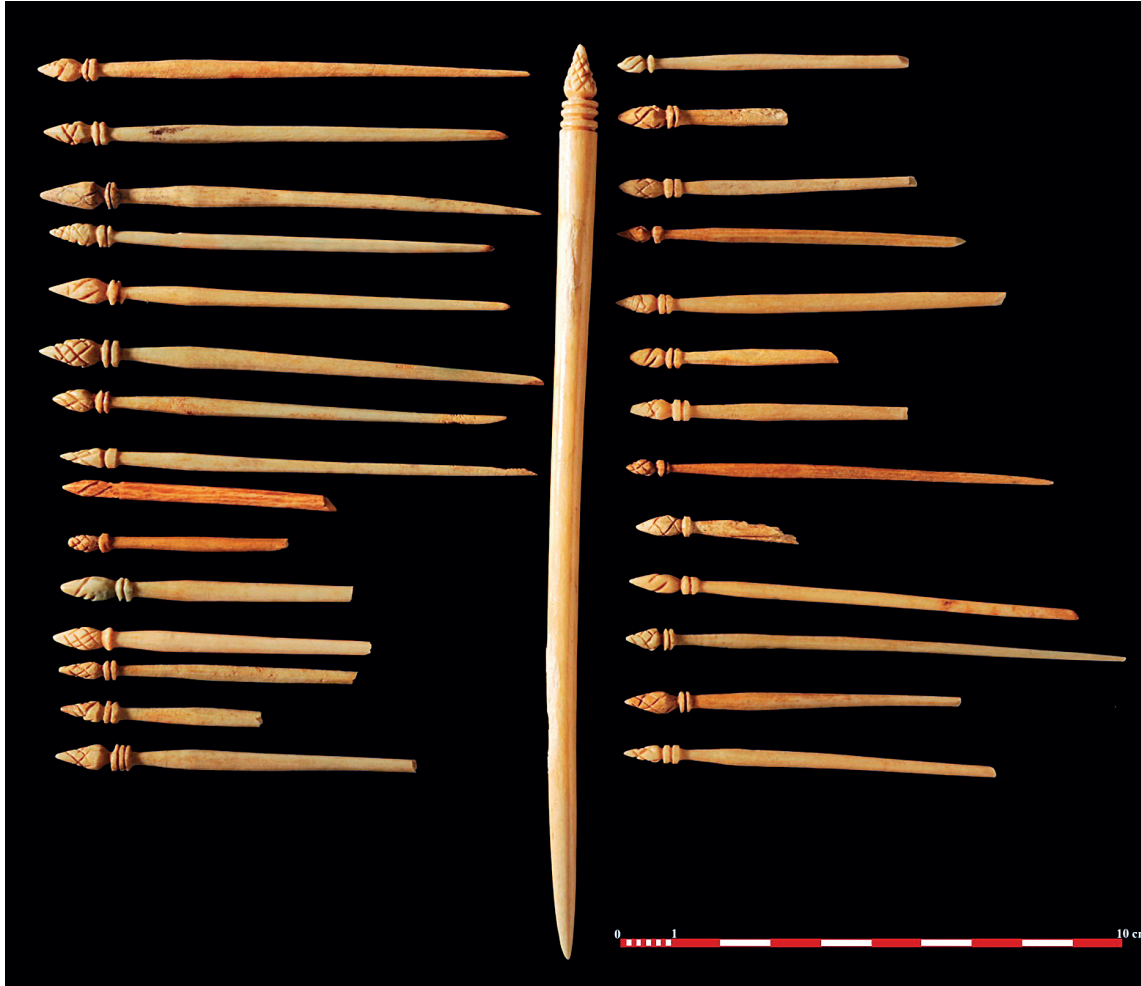

Fig. 7
Kemik aksesuarlar
(saç-elbise iğneleri)

¹⁷ Henschenio vd, 1698, 507.

¹⁸ Socrates, Hist. Eccl., 156.

¹⁹ Ecc, Hist., 102.

²⁰ Vialart, 244.

Konuyla ilgili ikinci gelir getirici malzeme grubu ise 2013 yılı kazı çalışmalarında ele geçirilen 2500 civarındaki kemikten yapılmış saç tokası, iğne, ağırşak vb. küçük buluntular oluşturmaktadır. Civarda yetiştiriciliği yapılan hayvan popülasyonunun detaylarını öğrenmek üzere yapılan araştırmalar hali hazırda devam etmesine rağmen ele geçirilen buluntular arasında yer alan kaba, yarı ve tam işlenmiş kemik objelerin sayısı günümüze kadar Anadolu'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ele geçirilen kemik buluntular arasında en önemli buluntu gruplarından birisini oluşturmaktadır. Tripolis'te üretime yönelik olarak gerçekleşen bu faaliyet aynı zamanda kentin hayvancılıkla ilgili ekonomik açıdan önemli bir kazanç sağladığı tezini destekler (Fig. 7).

Tripolis'in çok yakınında yer alan traverten ve onyx ocaklarının yanı sıra mermer ocaklarının da çok uzakta olmadığı düşünüldüğünde, kentin ticaretini yaptığı bir başka ürün de taştır. Tripolis'te gerçekleştirilen kazılarda sivil ve kamuya ait binalarda en çok kullanılan taş cinsi travertendir. Şekil verilmesi daha kolay ve maliyeti düşük olan traverten bloklar Tripolis'in 300 m kadar doğusunda yer alan ve günümüzde de hala kullanımda olan Kısıkkaya Mevkii'ndeki taş ocaklarından çıkartılmıştır. Denizli ve çevresinin deprem bölgesi içerisinde yer aldığı düşünülecek olursa antik binaların ana duvarlarını oluşturan traverten bloklar yapısı gereği esnek ve depreme daha dayanıklı olması nedeniyle tercih edilmiştir. Kesme travertenden oluşturulan bina duvarlarının iç ve dış yüzleri mermer plakalarla kaplanarak hem maliyet düşürülmüş hem de göz alıcı bir görünüm kazanmaları sağlanmıştır. Tripolis'in prestijli yapılarından olan tiyatro ve şehir kapıları gibi kamusal alanlarda diğerlerine göre mermer kullanımının daha yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle tiyatrodaki sahne binasının seyirciye bakan cephesinde ve cephe içerisine yerleştirilen heykellerin yapımında mermer kullanılmıştır. Kentte hemen her yapıda bazen tek bazen de birkaç farklı taş cinsinin kamu ve sivil mimariye ait yapılarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Onyx cinsi taş ise kentteki birçok yapıda ve heykeltıraşlık eserlerinde en önemli malzemelerden birisini oluşturmaktadır. Yukarıda değinildiği gibi özellikle Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen magistrat heykellerinin bir kısmının yapımında ve kentin önemli bir diğer yapısı olan Agora'nın sütunlu galerilerinin zemin döşemesinde aynı cins taş kullanılmıştır. Anadolu'nun batısında sadece birkaç ocağın elde edilebilen onyx olasılıkla Tripolislilerin sadece kendi şehirlerinin süslemesinde ve yapılarında kullanılmakla kalmamış aynı zamanda söz konusu taşın ticareti de yapılmış olmalıdır. 2013 yılında Tripolis'te bir mezar yazıtı üzerinde adı geçen "Taş kesici" *Eutyches* genç yaşta ölmesine rağmen Tripolis'te revaçta olan bir mesleğin günümüze kadar ulaşmasıyla ölümsüzleşmiştir.

Yukarıdaki özetlenen ve Tripolis'in önemli ticari faaliyetleri arasında önde gelen bazı ürünlerin yanı sıra, büyük ölçülere sahip depolama amaçlı kullanılan mimari yapılarında açığa çıkarılması kentin mimari sosyal yaşamı anlamında önemli sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Sur duvarı içerisinde kalan Kemerli yapının kuzey bitişiğinde ve Hierapolis Caddesi'nin doğusunda yer alan 42x4.50 m ölçülerinde birbirine bitişik olarak inşa edilen ve beden duvarları 5 m yüksekliğine kadar günümüze sağlam kalabilmiş iki dikdörtgen yapı Granarium olarak kullanılmış olmalıdır (Fig. 8). Antik çağda daha çok kıyı kentlerde yapımına önem verilen ve Tripolis'in bulunduğu bölgede de bir ilk olan Granariumların Akdeniz'de bilinen en büyük örneklerinden birisi Myra-Andriake'de²¹ diğeri Patara'da²² bir diğeri ise Roma'nın liman kenti Ostia'da yer almaktadır. Bunlardan sonuncusunda Roma'ya götürülecek tahıl ya da benzeri diğer ticari ürünün taşınmasında Ostia Limanı'na dökülen Tiber Nehri kullanılmıştır. Nehir aracılığıyla gerçekleştirilen taşımacılık faaliyeti Tripolis için de düşünülebilir. Apameia civarından doğan B. Menderes Nehri'nin daha sakin ve düz bir topografyada yoluna devam ettiği sınırlar Tripolis territoriumu içerisinde kalmaktadır, dolayısıyla en azından B. Menderes Nehri'nin düz aktığı alanlarda taşımacılık faaliyetinin etkin olarak kullanıldığı mümkün görünmektedir.

Her ne kadar günümüzden yaklaşık iki bin yıl öncesinde B. Menderes Nehri'nin yatak debisi ve izlediği güzergâhla ilgili net bilgilere sahip olmasakta 19. yy'ın son çeyreğinde Menderes Nehri'nin taşımacılık için kullanılma fikrinin ortaya çıktığını görüyoruz²³. Bahr-ı Sefid-Aydın-Sarayköy güzergâhında Menderes Nehri üzerinde

²¹ Çevik et al. 2011, 406-408. Tripolis ve Andriake Granariumları plan ve ölçüleri bakımından birbirine oldukça benzerdir.

²² Işık 2000, 142-144; Rickman, 137-140. Andriake ve Patara'daki depo binaları ve bunların karşılaştırmaları için bkz. Cavalier 2007, 51 vd.

²³ Çelik 2006, 113 vd.

Fig. 8 Granarium'un güneyden görünümü

taşımacılık yapılması üzerine planlanan projeye ilgili bilgiler 1869 ve 1891-1892 tarihli Osmanlı Dönemi'ne ait belgelerde yer almaktadır²⁴. Proje sözleşmesinde yer alan "20 santimetrelilik su çeker gemiler ile vapur, yelkenli gemi, kayık ve yedek usulüyle yolcu ve emtia nakli"²⁵ şeklindeki ilk maddeden de anlaşılacağı üzere söz konusu yüzyılda Büyük Menderes Nehri'nin yolcu ve yük taşıyıcılığına elverişli olduğu düşünülebilir. Osmanlı İmparatorluğu tarafından hayata geçirilmek istenen nehir taşımacılığı ile ilgili projeler çeşitli nedenlerle sonuçlanamamıştır²⁶. Proje bazında olmasa da günümüzden yaklaşık 70-80 yıl öncesine kadar Menderes Nehri üzerinde çeşitli amaçlarla küçük çaplı taşımacılık faaliyetlerinin yapıldığı bilinmektedir²⁷.

Yukarıda çeşitli örneklerle açıklanmaya çalışılan Büyük Menderes Nehri üzerindeki taşımacılık girişimlerinin-faaliyetlerinin Roma İmparatorluk Dönemi Tripolis'inde de faal şekilde kullanıldığı Tripolis'te ortaya çıkarılan Granarium yapısı ile her geçen gün sağlam temellere oturmaya biraz daha yaklaşmaktadır. Bölgenin, Tripolis'e nazaran daha içeride kalan yerleşimlerdeki çeşitli ürünler kara yoluyla Tripolis'e buradan da B. Menderes yoluyla kıyı kentlere ulaştırılmış olabilir. Bu aşamada Tripolis'in rolü ürünlerin toplanıp aktarımının yapıldığı merkezi bir istasyon olarak kabul edilebilir.

MS 5.-6. YY'DA TRIPOLIS VE SASANİ TAHRİBATI

Her ne kadar kentin etrafı MS 4. yy sonu erken 5. yy'da sur duvarı ile çevrilse de, bu olgu sur dışındaki yaşamın tamamen sona erdiği anlamına gelmemelidir. Özellikle kentin güney doğusunda 2013 kazı çalışmalarında tespit edilen bir konut yerleşkesi bu tezin ileri sürülmesindeki en önemli yapı kalıntılarının başında gelmektedir. Mozaikli Villa olarak isimlendirilen ve merkezi bir avlu etrafına konumlandırılan odalardan oluşan yapı bütünü MS 4. yy'da inşa edilmiş olsa da MS 5. ve 6. yy'lara ait mimariye bağımlı yaşam izlerini bünyesinde barındırmaktadır (Fig. 9-10). Sur duvarı dışında doğu batı doğrultuda uzanan Sütunlu Caddenin kuzey sınırını sur duvarları oluştururken güney sınırını birbirine bitişik düzende cadde boyunca uzanan ortak duvarlara sahip dükkân sıraları oluşturmaktadır. En erken buluntuları MÖ 1. yy'a ait dükkânların MS 4.-6. yy'lar arasında da kullanım evreleri bulunmaktadır. Mozaikli Villa ve dükkânlarda da görüldüğü üzere sur duvarının çevrelediği kentin yönetim

²⁴ Çelik 2006, 116, 127.

²⁵ Çelik 2006, 117.

²⁶ 30 Aralık 1856 ile 20 Mayıs 1858 yıllarını içine alan ilk girişim Abdülmecid Dönemi'nde (1839-1861), Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Mühendis Abdullah, Menderes Nehri'nin ulaşım ve taşımacılığa uygun olması sebebiyle keşfi için görevlendirilmiştir. Menderes Nehri'nin taşımacılığa açılması ile ilgili olarak yaklaşık 13 yıl (6 Nisan 1889-12 Mayıs 1902) süren bu girişim, II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) devam etmiştir. Ohannes Samancı Abdullah ve Mösyo Vantan Dirikoz'a Menderes Nehri'nde gemi işletilme imtiyazı verilmesinin ardından gelen 13 yıllık süreçte Osmanlı Hükümetinden gerekli izinler alındıktan sonra çalışmalara başlanmış ve birkaç defa proje süresinin uzatılması istemine izin verilmiş en sonunda Ohannes Samancı Abdullah'ın ölümüyle sonuçlanmadan yarıda kalmıştır. V. Mehmed Reşad Dönemi'ne (27 Nisan 1909-1918) ait 15 Ağustos 1909 tarihli son belgeye göre ise yeterli ödenek olmadığından proje ileri bir tarihe ertelenmiştir. Belgelerin ayrıntıları için bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

²⁷ Büke – Gültekin 2013 vd., 15.

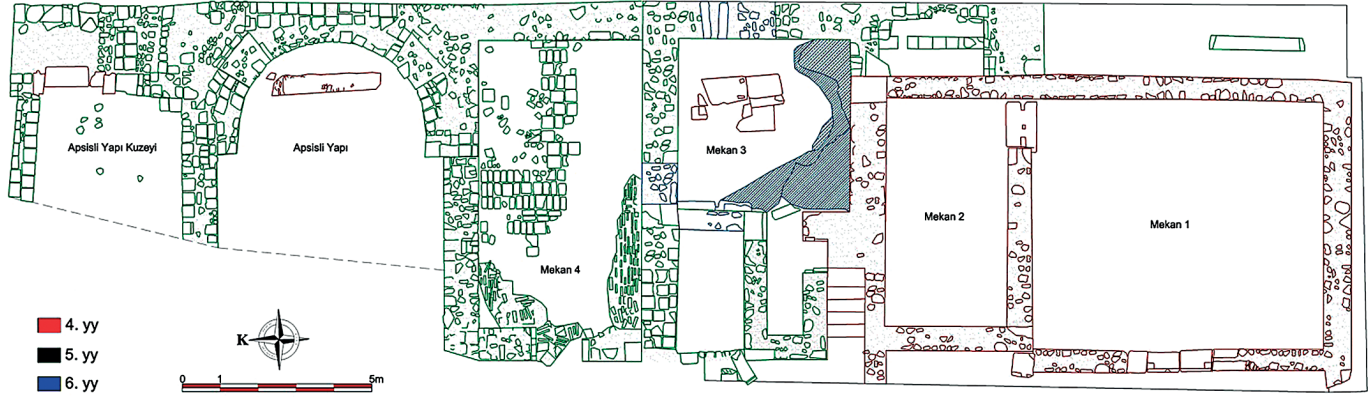

Fig. 9 Mozaikli Konut taş planı

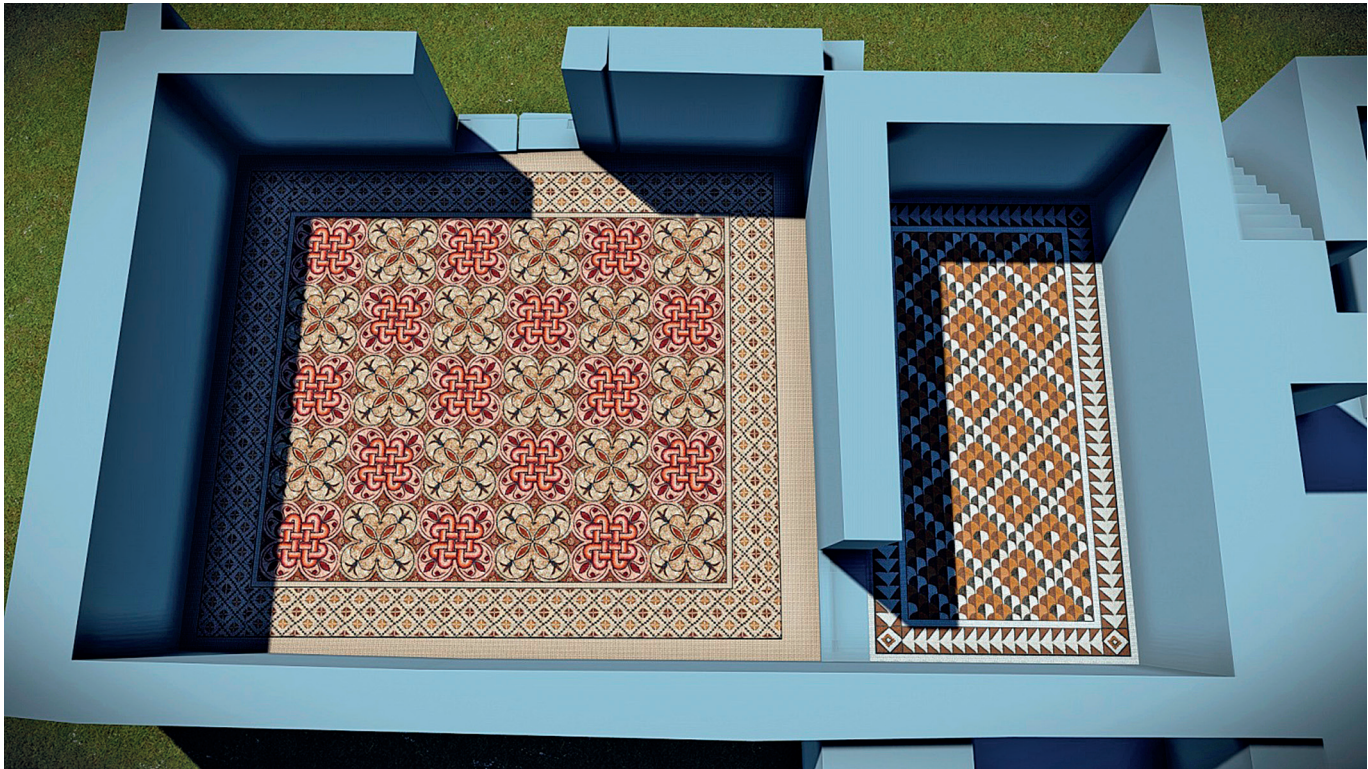

Fig. 10 Mozaikli Konut içerisindeki 1 ve 2 No.lu mekânların üç boyutlu çizimi

merkezinin yanı sıra sur dışında da yaşamsal faaliyetler devam etmektedir. Olası bir tehlike anında bu alanlarda yaşayanlar kolaylıkla sur içine sığınmış olmalıdır.

Tripolis'in ekonomik anlamda gelir kaynaklarını kullanarak MS 5.-6. yy'larda hala önemli bir popülasyonun yaşadığı bir kent olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu dönemle ilgili olarak ele geçirilen pişmiş toprak kap-kacak sayısı önemli miktarlardadır. Bunlar arasında Geç Antik Çağ seramiğinin yaygın buluntu gruplarından olan unguentarium ve ampullalar kentteki Hıristiyan inancının etkin olduğunu gösteren arkeolojik materyallerin başında gelmektedir. Bölge kentlerinden Laodikeia²⁸ ve Hierapolis'te²⁹ de uzun yıllardır devam eden kazı çalışmalarında çok sayıda ele geçirilen unguentarium ve ampulla buluntularının benzerleri Tripolis'te gerçekleştirilen

²⁸ Laodikeia'da bulunan unguentariumlar ve ampullaların form, tip, kullanım amacı, yayılımı ve ayrıntılı bibliyografya ile ilgili olarak bkz. Şimşek – Duman 2007a, 285 vd; Şimşek – Duman 2007b, 73 vd.

²⁹ Cottica 1998, 81-90; Cottica 2000, 999 vd; Arthur 2006, 162-3, Res: 85; D'Andria 2014, 150-1, Res. 35; Imperiale 2016, 663 vd; Caldarola 2016, 717-720.

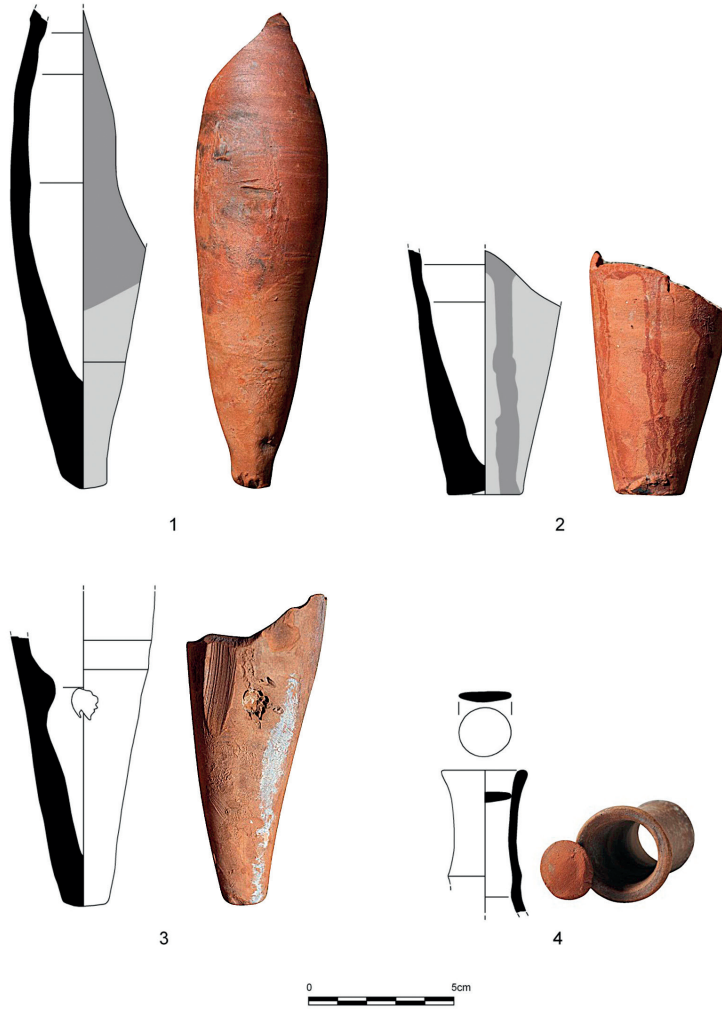

Fig. 11 Mühürlü ve tıkaçlı Unguentarium parçaları

arasında belki de en önemlisi 2016 kazı sezonunda Tripolis'te bulunmuştur. Kentin merkezine yakın bir noktada yer alan ve MS 2. yy'da ilk inşa faaliyetlerinin başladığı yapı, Geç Antik Çağ sonuna kadar kullanım gören dikdörtgen planlı bir agora-kutsal alandır. Yapının kuzey portüğindeki kazı çalışmalarında tespit edilen iki adet unguentariumun üzerinde, Aziz Philippus, Grekçe *ΦΙΛΙΠΠΟΣ* yazıtı ile birlikte betimlenmiştir (Fig. 15). Pişmiş toprak unguentarium üzerinde yer alan yuvarlak şekilli ve olasılıkla aynı mühürden çıkma iki damgadan birisi tam, bir diğeri ise ½ oranında sağlam olarak bulunmuştur. Mührün merkezinde ayakta sola doğru betimlenen giyimli ve haleli Aziz Philippus'un vücudunun üst yarısı 3/4 cepheden betimlenmiştir. Sağ elinde göğüs hizasında tuttuğu ve kapağında stilize haç betimi yer alan İncil betimlemesi yer alır. Sol elinde zemine paralel tuttuğu Latin Haç biçimli asayı önünde yer alan üç küpe doğru uzatır biçimde betimlenmiştir. Aziz'in baş hizasında mührün solunda, üç yapraklı bir zeytin dalı betimlenmiştir. Mührün sağ boşluğunda Aziz Philipus'un arka tarafında ise aşağıdan yukarıya doğru retrograt olarak Philippus ifadesi okunabilmektedir (Fig 17: 33-34). Mührün üzerinde yer alan

arkeolojik kazılarda da bulunmuştur. Kullanım amacı Aziz Philipus'un manevi kişiliği ile ilintili şifa verici bitkisel içerikli sıvıları taşıma amaçlıdır³⁰. Son yıllarda Hierapolis'te Aziz Philippus Kilisesi'nde gerçekleştirilen kazılarda, kilisenin sol nefindeki sunağa ait mermer masa üzerinde yer alan yazıtta "*Myrodotes Dorotheos'un hediyesi*" şeklinde Grekçe bir yazıt tespit edilmiştir³¹. Bu yazıtta "*Myrodotes*" kelimesi T. Ritti'nin ifadesiyle "*Sunak, vaftiz, kiliseye kabul edilme gibi törenlerde kutsal parfümlü yağ saklama ve dağıtma görevini yerine getiren Dorotheos...*"³²dir. Çürüksu Vadisi'nde yerleşim gören bu üç kentte ele geçirilen unguentarium ve ampulla gibi dini objeler MS 5. yy'dan itibaren Aziz Philippus'un mezarı ve kilisesi etrafında gelişen Hierapolis Merkezli ritüel ve haç ziyaretlerini faydaya çevirerek ekonomik anlamda pay sahibi olmak isteyen Laodikeia ve Tripolis gibi kentler de bu organizasyona dahil edilmiş görünmektedir.

Tripolis'te bulunan ve yukarıda konu edilen organizasyon içerisinde kentin varlığını gösteren unguentarium (Fig. 11-15, 17) ve ampulla (Fig. 16) örnekleri Hierapolis ve Laodikeia buluntularıyla paralellik göstermektedir. Söz konusu buluntularla beraber Çürüksu Vadisi içerisinde Aziz Philippus merkezli dinsel obje üretim organizasyonuna dair şimdiye kadar ele geçirilenler

³⁰ Konuyla ilgili olarak 2007 yılında yayımladığımız "Laodikeia'da Bulunan Ampullalar" başlıklı makale de unguentariumların ve ampullaların bu bölgede yerel olarak üretilmiş olabileceğine dair gerekli vurgu yapılmıştır. "*Hierapoliste bulunan örnekler, hem bu kentin Laodikeia ile komşu olması, hem de on iki havariden biri olan Aziz Phillipus adına burada erken 5. yy'da bir martyrium yapılmış olması nedeniyle oldukça önemlidir. Hierapolis kazılarında ele geçen ampullaların hemen hepsi biçim ve üzerindeki betimler dikkate alındığında, Laodikeia'da bulunan örneklerle yakın benzerlik içindedir. Özellikle her iki antik kentte de bulunan ampullalardan birinde; bir yüzünde üç basamaklı, içeri açılan çift kanatlı kapısı olan, iki başlıklı burgu yivli sütunun, içi istiridye betimli kemeri taşıdığı mimari yapı (kiborium) betimlenmiştir. Bu yapı yeniden doğuşun simgesi olan kutsal mezardır". bkz. Şimşek – Duman 2007b, 78.*

³¹ Ritti 2014, 165, Res. 3.

³² Ritti 2014, 165.

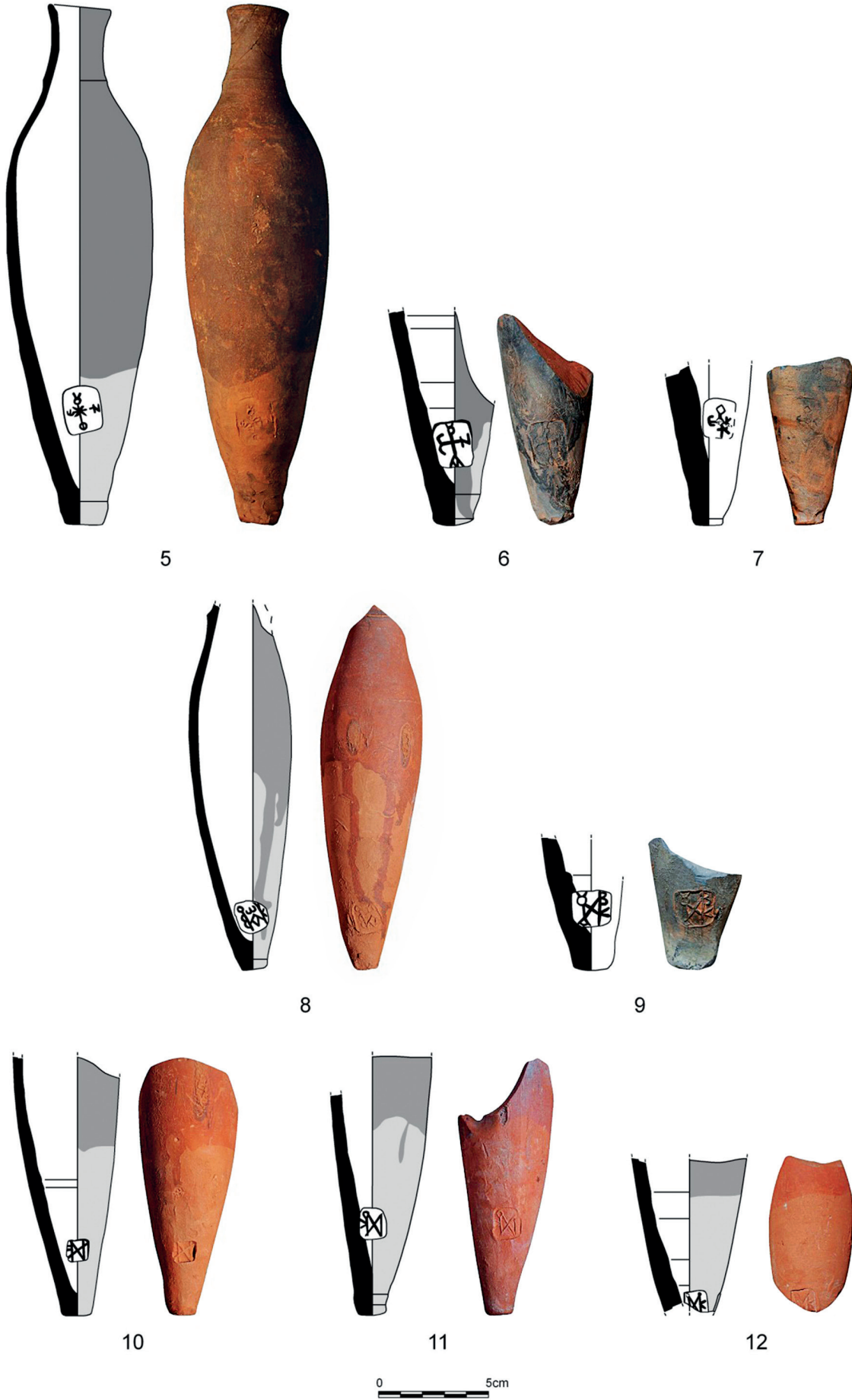

Fig. 12 Mühürlü Unguentarium ve parçaları

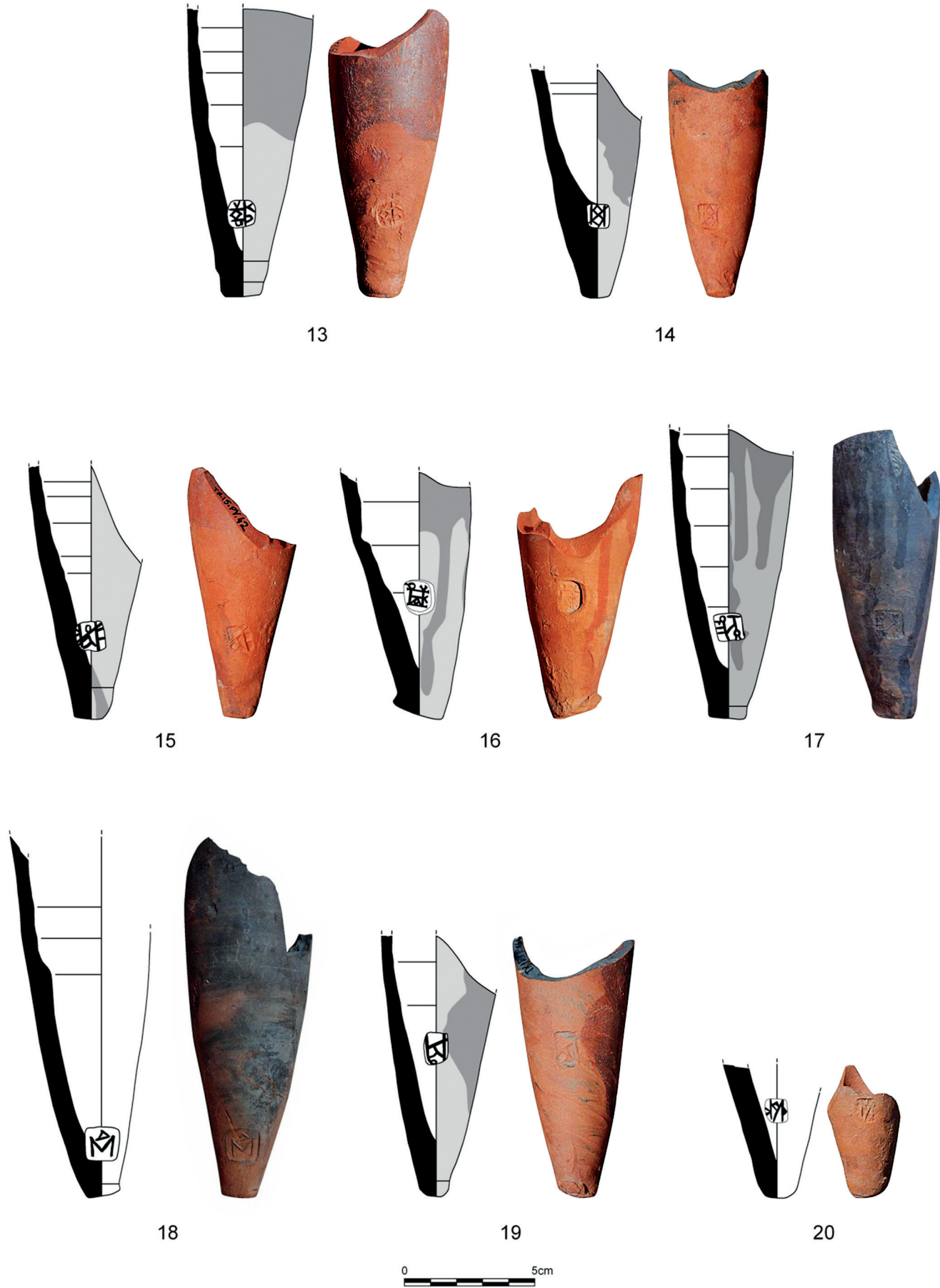

Fig. 13 Mühürlü Unguentarium parçaları

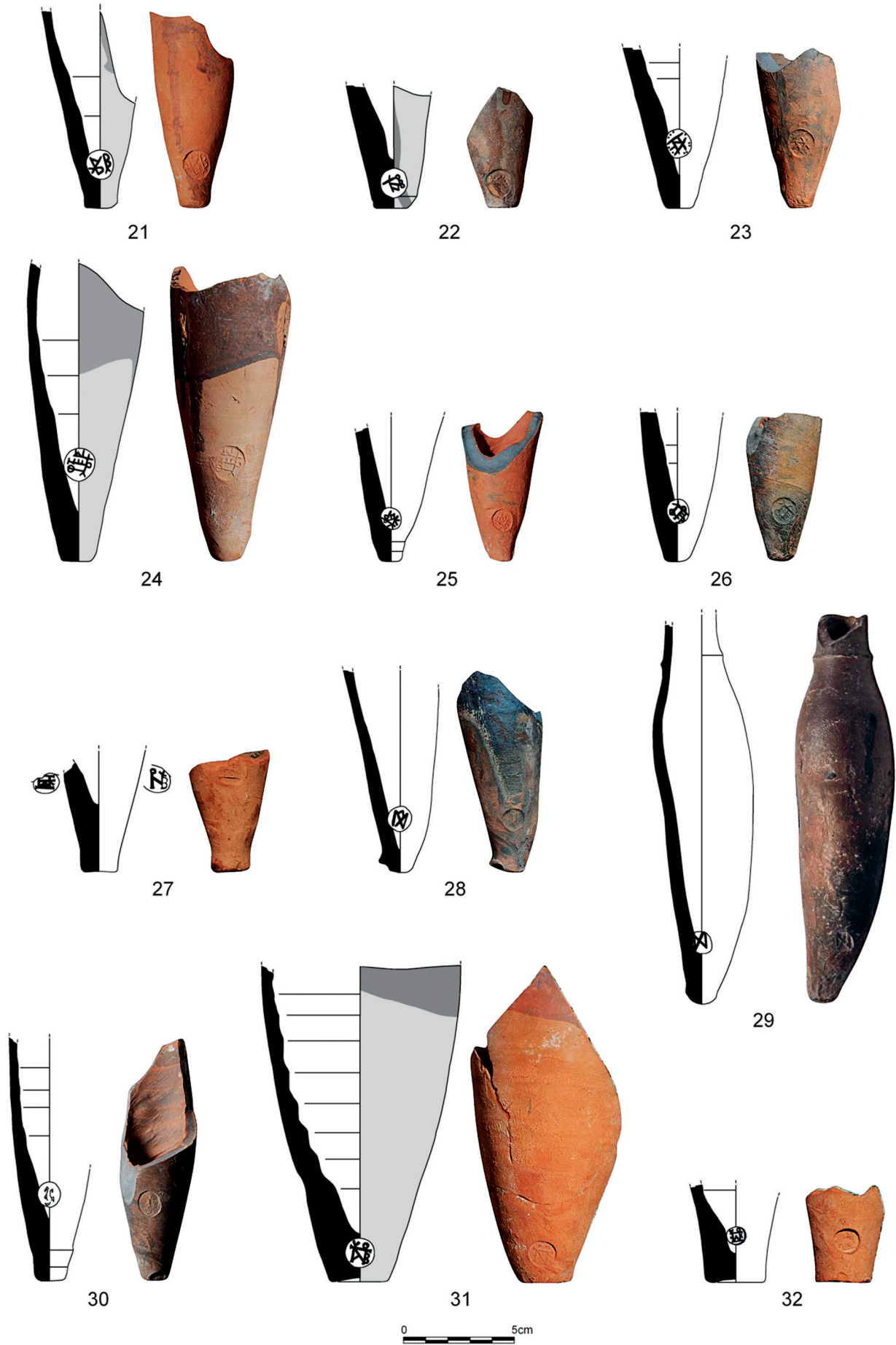

Fig. 14 Mühürlü Unguentarium parçaları

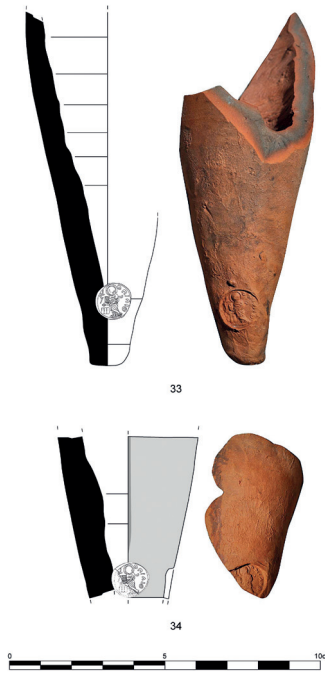

Fig. 15 Aziz Philippus betimlemeli mühürlü Unguentarium parçaları

betimleme; İsa'nın, Peygamber olarak gerçekleştirdiği ilk mucizesi olarak kabul edilen düğünle ilgili olmalıdır. Filistin civarındaki Kana'da gerçekleşen düğüne İsa, Havarileriyle beraber katılır ve düğünde şarabın bitmesiyle, küplere su doldurtan İsa bir mucizeyle küpler içindeki suyu şaraba çevirir³³. Bu olaya şahitlik edenlerden birisi de Aziz Philipp'tir³⁴. Mucizenin gerçekleştiği düğün öncesinde Zeytin Dağlı Philip, İsa tarafından çağrılarak Kana'da ki düğüne giderler. Unguentarium üzerinde betimlenen zeytin dalı da Philipp'in memleketiyle ilgili bir işaret olsa gerektir. Mühür üzerinde betimlenen sahne ile unguentariumun içerisindeki sıvının tedavi amaçlı ve mucizevi etkisine, İsa'nın gerçekleştirdiği

mucizeye şahitlik eden Havarisi Philippus vasıtasıyla vurgu yapılmak istenmiş olmalıdır.

Tripolis'te tespit edilen iki unguentarium üzerindeki Aziz Philippus betimlemesi, Hierapolis merkezli aziz kültürünün bölgenin diğer kentlerinde de oldukça rağbet gördüğünün en önemli kanıtlarındandır. Hierapolis'te Aziz adına yapılan ve MS 5. yy'a tarihlenen³⁵ Martyrion, kültürün belki de en üst seviyeye ulaştığı dönemde inşa edilmiş ve yapı sembolik anlamda oldukça ön plana çıkmış olmalıdır ki, Laodikeia'da Suriye Caddesi üzerinde bulunan mermer sütunlardan birisinin üzerinde stilize olarak Martyrion'un planı ve **filip(pos)** "*Philippos*" ismi kazıma olarak yer almaktadır³⁶. Sonuç olarak MS 5. yy'da Aziz Philip kültü Martyrion'un yapılarıyla beraber geniş kitlelerin ziyarete geldiği bir yapı kompleksi haline gelmiş başta Hierapolis olmak üzere Tripolis ve Laodikeia gibi komşu kentlerde de bu potansiyel sayesinde özellikle unguentarium ve ampulla gibi dinsel objelerin yapımına önem verildiği yeni bir sektör oluşmuştur. Söz konusu üç kentte de unguentarium ve ampulla gibi pişmiş toprak seramik üretiminin yerel atölyelerce yapılmış olduğu gözükmektedir³⁷. Haç güzergâhında yer alan diğer kentlerde de benzer bir organizasyonun varlığından söz konusu buluntular dâhilinde bahsedilebilir. Tedavi amaçlı olarak kullanılan sıvı taşıyıcı unguentariumların bölgede ve civarında birçok kentte yoğun miktarlarda ele geçmesinin belki de en önemli nedenlerinden birisi çağın kırıcı ve kitlesel ölümlere neden olan hastalığı veba ile de bağlantılı olabileceği göz ardı edilmemelidir³⁸.

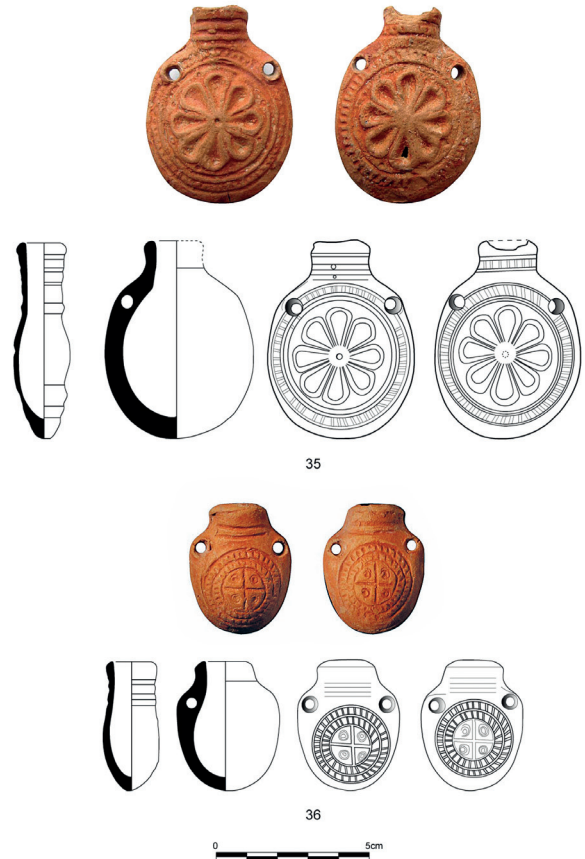

Fig. 16 Ampullalar

³³ Yuhanna 2, 1-11.

³⁴ Butler 1843, 12.

³⁵ Arthur 2006, 154-158.

³⁶ Şimşek 2013, 120, Fig. 142.

³⁷ Tripolis ve Laodikeia'da tespit edilen unguentariumların mineralojik, kimyasal özellikleri ve üretim teknolojilerine dair saptamalarda bulunmak adına yapılan mineralojik-petrografik özellikleri, X- ışınları kırınımı ve optik mikroskop çalışmaları ile kimyasal bileşimleri ise X- ışınları floresans spektrometresi ile belirlenerek her iki kentte bulunan unguentariumların killerde bölge kil kaynaklarının kullanılmasından dolayı benzer özellikler gösterdiği tespit edilmiştir, konuyla ilgili olarak bkz. Semiz – Duman 2016a; Semiz – Duman 2016b, 6; Semiz – Şimşek – Duman 2016, 104.

³⁸ Küçük Asya'daki Veba Salgını ve etkileriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bu kitapta bkz. S. Mitchell, "The Great Plague of Late Antiquity in Asia Minor".

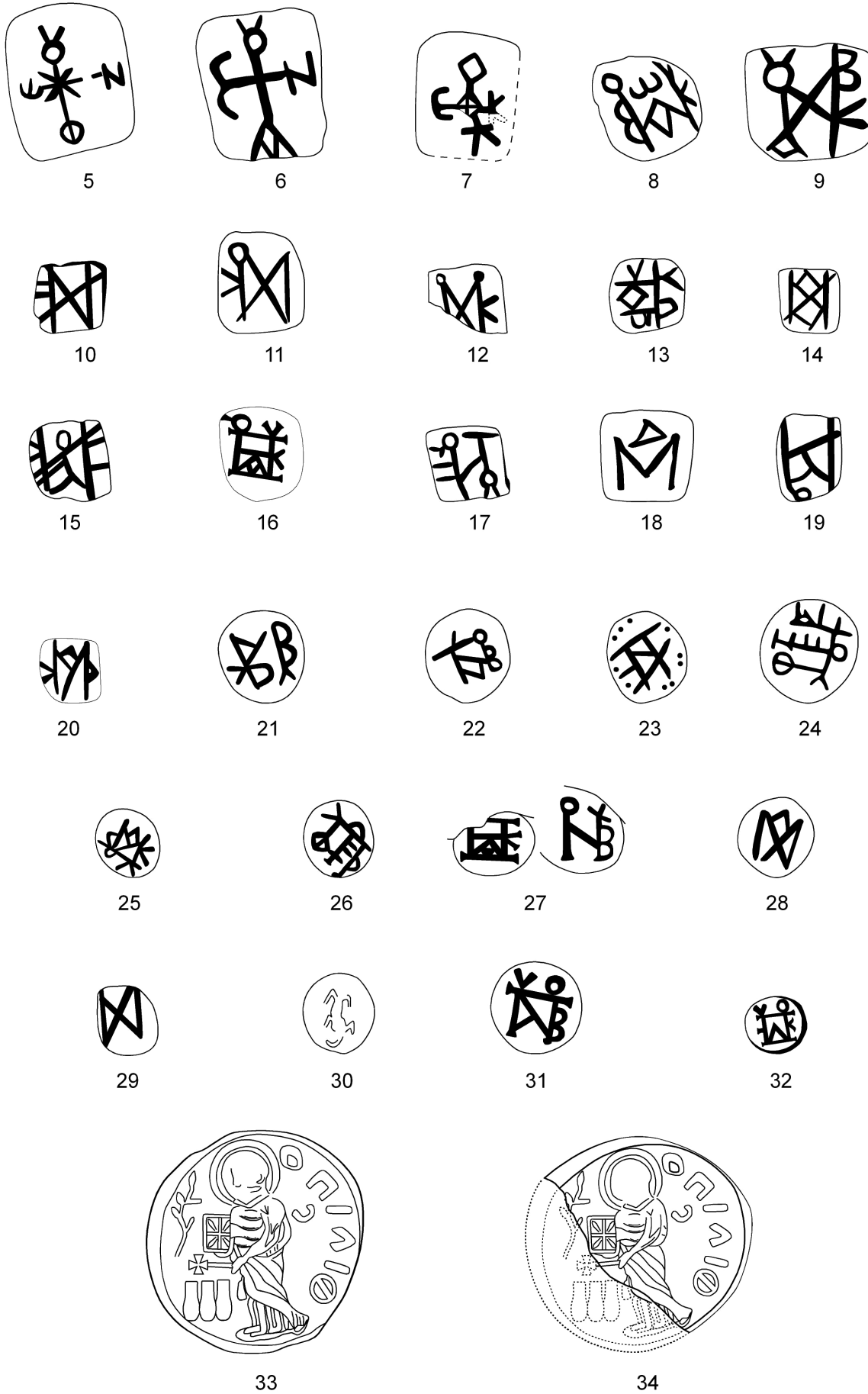

Fig. 17 Unguentariumlar üzerindeki mühür baskılarının çizimleri

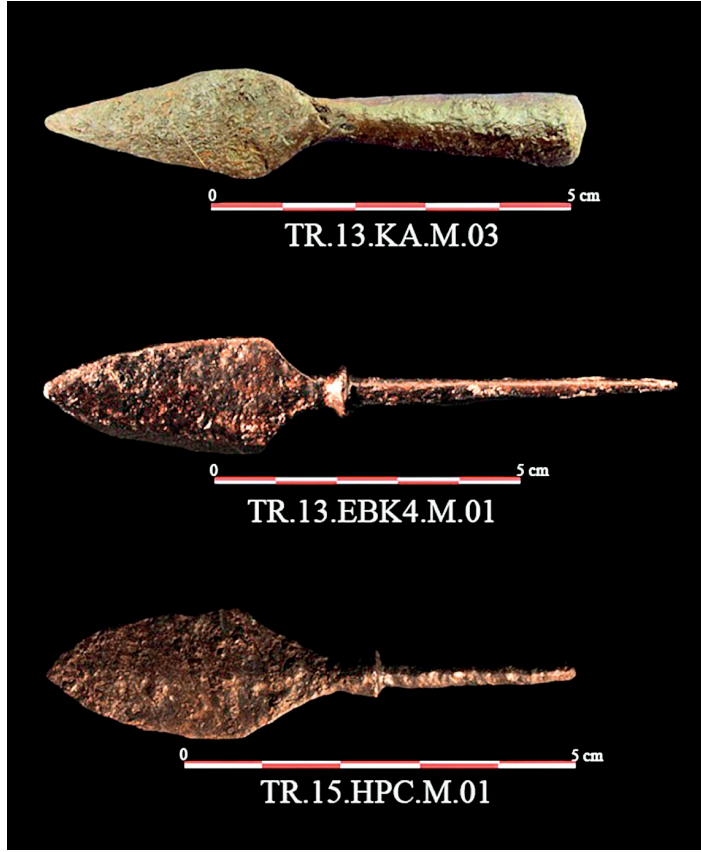

Fig. 18 Ok ve Mızrak uçları

MS 7. yy'ın ilk çeyreğinde ise Tripolis'te etkili olan Sasani akınları³⁹ kentteki yerleşimi kökten etkilemiş ve buradaki yaşam arkeolojik materyallerin verdiği bilgiler doğrultusunda MS 7. yy'ın ortalarından itibaren iyice zayıflamıştır. Kent içinde günümüze kadar kazısı yapılan birçok alanda, özellikle de Sütunlu Cadde ve Geç Roma Agorası batı portüğünün zemin seviyesinde açığa çıkarılan yanık tabaka MS 7. yy'daki Sasani Akınları ile açıklanabilir. Kentin bu bölümündeki tahribat öylesine yoğundur ki stoanın çatısını oluşturan ahşap hatıllar uzun süre ateşe maruz kalmaları nedeniyle karbonlaşmış olarak bulunmuştur. Aynı alanda ve civarında ele geçirilen mızrak ve ok uçları tahribatın bir mücadele sonrasında gerçekleştiğini ortaya koyan önemli arkeolojik buluntuları oluşturmaktadır (Fig. 18). Bu tabakanın izlerine sur içinde kentte kazısı yapılan hemen her alanda yaklaşık aynı kodlarda rastlanmaktadır.

Tripolis'te söz konusu evreye işaret eden en önemli arkeolojik buluntulardan bir diğerini de sikkeler oluşturmaktadır. Günümüze kadar gerçekleştirilen kazılarda ele geçirilen sikkelerin tarihleri MS 2. yy'dan başlayarak belli aralıklarla MS 602-610

İmparator Phokas Dönemi'ne kadar devam etmektedir. MS 610'dan sonra ise yaklaşık 30 yıllık bir boşluk ve ardından gelen birkaç II. Constans sikkesi Sasani akınları ardından kentte bir süre daha yaşamın devam ettiğini gösteren buluntulardır (Fig. 19).

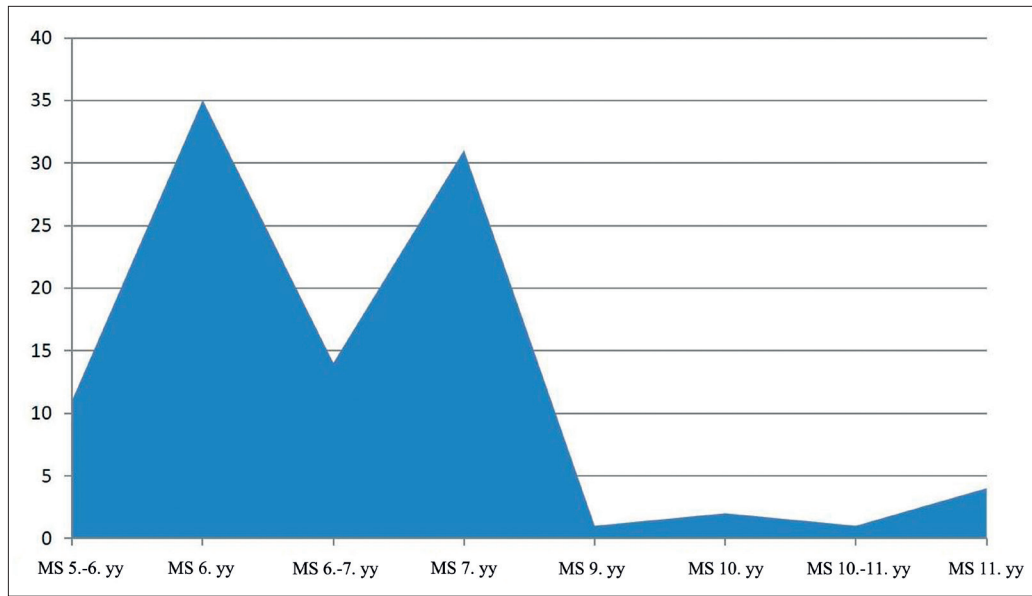

Fig. 19 Erken Bizans Dönemi sikke buluntularının yüzyıllarını gösteren grafik

³⁹ Sasani akınlarından etkilenen Batı Anadolu'daki diğer kentlerden Aphrodisias, Sardeis ve Ephesos için bkz. Ratte 2001, 144, 145, 147; Foss 1975, 738-747; Foss 1976, 53-57; Foss 1979, 77; Rautmann 2011, 25.

KATALOG

Katalogda kullanılan kısaltmalar: **B.A:** *Buluntu Alanı*, **B.K:** *Buluntu Kodu*, **Y:** *Yükseklik*, **C.K:** *Cidar kalınlığı*, **A.Ç:** *Ağız çapı*, **K.Ç:** *Kaide çapı*, **M.Ç:** *Mühür çapı*

Unguentariumlar

Kat. No: 1

B.A: Agora-Kutsal Alan, **B.K:** 188.32-187.95 m, **Y:**16.8 cm, **C.K:**0.5 cm.

Ağız ve boyun kısmı kırık, boyun ile omuz geçişi dışbükey bir çizgi ile verilmiş, gövde genişletilmiş ve dip kısmına doğru sivriltilmiş fusi formu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika katkılı, hamur 2.5YR 6/6 özde grileşme görülmekte, içte ve dışta 2.5YR 6/6 astar renginde, dışta 10R 5/8 boya akıtma izi görülmekte, iyi pişirimidir.

Kat. No: 2

B.A: Agora-Kutsal Alan, **B.K:** 188.32-187.95 m, **Y:** 8.8 cm, **C.K:** 0.3 cm, **K.Ç:** 2.6 cm.

Gövde altından kırık düz dipli unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, ince kireç katkılı, hamur 2.5YR 5/6, içte 2.5YR 5/6, dışta 2.5YR 6/6 astar renginde, dışta 10R 5/8 boya akıtma izi görülmekte, iyi pişirimidir.

Kat. No: 3

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 188.30-188.02 m, **Y:** 11.6 cm, **C.K:** 0.4 cm, **M.Ç:**1x1 cm.

Gövde altından kırık, fusi formu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika katkılı 5YR 6/4, içte 5YR 6/4, dışta 5YR 6/4 astar renginde, dışta 10R 5/6 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Gövde altından monogram baskısı hatalı yapılmış, iç kısımda ise baskının içbükey profili görülmektedir.

Kat. No: 4

B.A: Agora-Kutsal Alan, **B.K:** 188.32-187.95 m, **Y:** 4.8 cm, **C.K:** 0.3 cm, **A.Ç:**3 cm.

Ağız kısmı dışa sarkık içbükey boyunludur. Boyun ile omuz geçişi dışbükey bir çizgi ile verilmiş unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, mika katkılı 5YR 6/6, dış ve iç 5YR 6/4 astar renginde, iyi pişirimidir. Parça içerisinde kapak beraber bulunmuştur. Kapak ölçüleri:1.8x 0.4 cm., 2.5YR 6/6 hamur rengindedir.

Kat. No: 5

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 185.96 m, **Y:** 23.8 cm, **C.K:** 0.3 cm, **A.Ç:** 2.9 cm.

Ağız kısmı dışa sarkık, içbükey boyunludur. Boyun ile omuz geçişi dışbükey bir çizgi ile verilmiş, gövde genişletilmiş ve dip kısmına doğru sivriltilmiş fusi formu unguentarium. Hamur özelliği sert, sıkı 5YR 6/6, dış yüzey 5YR 6/6 astar renginde, dış yüzeyde 10R 4/4 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında kare çerçeve ile sınırlandırılmış monogram, merkezden dört tarafa ayrılmış kollar üzerinde harfler görülmektedir.

Kat. No: 6

B.A: Geç Roma Agorası, **B.K:** 189.60-189.05 m, **Y:**10.2 cm, **C.K:** 0.6 cm, **M.Ç:** 2.1x1.6 cm.

Gövdenin alt kısmından kırık, fusi formu unguentarium parçası. Fırınlamadan kaynaklı hamur ve astar renklerinde değişim görülmekte. Hamur özelliği sert, sıkı, az mika katkılı 2.5YR 6/6 (özde grileşme görülmekte), içte 10YR 6/4, dışta 10YR 7/3 astar renginde, dışta 7.5YR 2.5/1 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında kare çerçeve ile sınırlandırılmış monogram, merkezden dört tarafa ayrılmış kollar üzerinde harfler görülmektedir.

Kat. No: 7

B.A: Tonoğlu Yapı, **B.K:** 186.60-185.70m, **Y:** 7.8 cm, **C.K:** 0.9 cm, **M.Ç:**1.6x1.3 cm.

Gövdenin alt kısmından kırık, fusi formu unguentarium parçası. Fırınlamadan kaynaklı hamur ve astar renklerinde değişim görülmektedir. Hamur özelliği sert, sıkı, az mika katkılı, özde yoğun grileşme görülmekte, içte 5YR 5/4, dışta 5YR 5/4 astar renginde, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında kare çerçeve ile sınırlandırılmış monogram, merkezden dört tarafa ayrılmış kollar üzerinde harfler görülmektedir.

Kat. No: 8

B. A: Agora-Kutsal Alan, **B.K:** 190.91-189.93m, **Y:** 16.9, **C.K:** 0.4 cm, **M.Ç:** 1.5x1.2 cm.

Boyun ile omuz geçişi dışbükey bir çizgi ile verilmiş, gövde genişletilmiş ve dip kısmına doğru sivriltilmiş fusi formlu, boyun kısmından kırık unguentarium parçası, Hamur özelliği sert, sıkı az mika katkılı 5YR 6/6 (özde hafif grileşme), içte 5YR 6/4, dışta 5YR 6/6 astar, dışta 10R 5/6 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında kareye yakın çerçeve ile sınırlandırılmış harflerden oluşan monogram görülmektedir.

Kat. No: 9

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 186.21-185.27m, **Y:** 6.5 cm, **C.K:** 0.7 cm, **M.Ç:**1.2x1.2 cm.

Gövdenin alt kısmından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Fırınlamadan kaynaklı hamur ve astar renklerinde değişim görülmekte. Hamur özelliği sert, sıkı, az mika katkılı ve özde yoğun grileşme görülmekte, içte 5YR 6/4, dışta 5YR 6/4 astar renginde, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında kare çerçeve ile sınırlandırılmış harflerden oluşan monogram görülmektedir.

Kat. No: 10

B.A: Agora-Kutsal Alan, **B.K:** 189.43-188.75m, **Y:** 12.2 cm, **C.K:** 0.4 cm, **M.Ç:** 1x1 cm.

Gövde ortasından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur özelliği sert, sıkı, ince kireç ve az mika katkılı 2.5YR 6/6, içte 2.5YR 6/6, dışta 5YR 6/6 astar renginde, dışta 10R 5/6 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında kare çerçeve ile sınırlandırılmış, çizgilerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat. No: 11

B.A: Agora-Kutsal Alan, **B.K:** 190.91-189.93 m, **Y:**12 cm, **C.K:** 0.5 cm, **M.Ç:** 1.5x1.3 cm.

Gövde ortasından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, ince kireç ve az mika katkılı 2.5YR 6/8, içte 2.5YR 6/8, dışta 2.5YR 6/8 astar renginde, dışta 10R 5/6 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında kare çerçeve ile sınırlandırılmış, çizgilerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat. No: 12

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 190.27-188.85 m, **Y:** 7.5 cm, **C.K:** 0.6 cm, **M.Ç:**1.1x1.1 cm.

Dibe yakın bir kısmı sağlam kalabilmiş, kırık fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, ince kireç ve taşçık katkılı 2.5YR 6/6, içte 2.5YR 6/6, dışta 2.5YR 6/6 astar renginde, dışta 10R 5/6 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Kare çerçeve ile sınırlandırılmış (kırık), çizgilerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat. No: 13

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 188.30-188.02 m, **Y:**11.5 cm, **C.K:** 0.4 cm, **M.Ç:** 1x1 cm.

Gövde ortasından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika katkılı, 2.5YR 6/6, içte 2.5YR 6/6, dışta 2.5YR 6/6 astar renginde, dışta 2.5YR 4/3 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında kareye yakın çerçeve ile sınırlandırılmış, çizgilerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat. No: 14

B.A: Agora, **B.K:** 189.05-188.81 m, **Y:** 9.2 cm, **C.K:**0.5 cm, **M.Ç:** 0.9x0.9 cm.

Gövde altından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı az mika katkılı, özde yoğun grileşme görülmekte, içte 2.5YR 6/6, dışta 2.5YR 6/6 astar renginde, dışta 10R 5/6 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında kare çerçeve ile sınırlandırılmış, çizgilerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat.No: 15

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 190.15-188.45 m, **Y:** 10 cm, **C.K:** 0.5 cm, **M.Ç:** 1.1x1.1 cm.

Gövde altından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika katkılı, 2.5YR 6/6, içte 2.5YR 6/6, dışta 5YR 6/6 astar renginde, dışta 10R 5/6 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında kare çerçeve ile sınırlandırılmış, çizgilerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat.No: 16

B.A: Agora, **B.K:** 189.60-05 m, **Y:**10.2 cm, **C.K:** 0.6 cm, **M.Ç:** 1.2x1 cm.

Gövde altından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika katkılı, 5YR 6/6, içte 2.5YR 5/6, dışta 5YR 6/6 astar renginde, dışta 10R 5/6 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında kare çerçeve ile sınırlandırılmış, çizgilerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat.No: 17

B.A: Agora, **B.K:** 89.60-05 m, **Y:** 11.3 cm, **C.K:** 0.3 cm, **M.Ç:** 1.1x1.1 cm.

Gövde ortasından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika katkılı, özde yoğun grileşme görülmekte, içte 5YR 6/4, dışta 5YR 6/4 astar renginde, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında kare çerçeve ile sınırlandırılmış, çizgilerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat.No: 18

B.A: Agora-Kutsal Alan, **B.K:** 191.36-190.67 m, **Y:** 14.3 cm, **C.K:** 0.5 cm, **M.Ç:** 1.4x1.4 cm.

Gövde ortasından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, yer yer orta gözenekli, ince kireç ve az mika katkılı, hamurda yoğun grileşme görülmekte, içte 5YR 6/4, dışta 5YR 6/4 astar renginde, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında kare çerçeve ile sınırlandırılmış, harflerden oluşan monogram görülmektedir.

Kat.No: 19

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 190.27-188.85 m, **Y:** 10.4 cm, **C.K:** 0.4 cm, **M.Ç:** 1.2x0.6 cm.

Gövde altından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı az mika katkılı, özde yoğun grileşme görülmekte, içte 2.5YR 5/4, dışta 2.5YR 6/6 astar renginde, dışta 10R 4/4 akıtma boya izi görülmektedir. Gövdenin alt kısmında kare çerçeve ile sınırlandırılmış, çizgilerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat. No: 20

B.A: Agora, **B.K:** 189.05-188.81 m, **Y:** 5.6 cm, **C.K:** 0.9 cm, **M.Ç:** 0.9x0.9 cm.

Dibe yakın kısımdan kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı 2.5YR 6/6 (özde grileşme görülmekte), içte 5YR 6/4, dışta 5YR 6/6 astar renginde, iyi pişirimidir. Kare çerçeve ile sınırlandırılmış, çizgilerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat.No: 21

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 190.47-188.34 m, **Y:** 9.5 cm, **C.K:** 0.4 cm, **M.Ç:** 1.3x1.3 cm.

Gövde altından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı az mika katkılı, 5YR 6/6 (özde grileşme görülmekte), dışta ve içte 5YR 6/6 astar renginde, dışta 10R 5/6 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Dibe yakın kısımda yuvarlak çerçeve ile sınırlandırılmış, harflerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat.No: 22

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 185.66-185.50 m, **Y:** 5.9 cm, **C.K:** 0.7 cm, **M.Ç:** 1.3x1.3 cm.

Dibe yakın kısımdan kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika katkılı, özde yoğun grileşme görülmekte, içte 5YR 6/4, dışta 5YR 6/4 astar renginde, dışta 2.5YR 3/4 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Yuvarlak çerçeve ile sınırlandırılmış, harflerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat.No: 23

B.A: Agora-Kutsal Alan, **B.K:** 189.50-188.74 m, **Y:** 8 cm, **C.K:** 0.7cm, **M.Ç:** 1.3x1.2 cm.

Gövde altından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika katkılı, özde yoğun grileşme görülmekte, içte 5YR 6/4, dışta 5YR 6/4 astar renginde, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında yuvarlak çerçeve ile sınırlandırılmış, nokta dizisiyle çevrelenmiş alan içerisinde çizgilerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat.No: 24

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 186.31-186.06 m, **Y:** 13.6 cm, **C.K:** 0.4 cm, **M.Ç:** 1.4x1.4 cm.

Gövde ortasından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı az mika katkılı 5YR 6/6 (özde kırmızılaşma görülmekte), içte 5YR 6/6, dışta 7.5YR 7/4 astar renginde, dışta 5YR 4/2 akıtma boya izi görülmekte, iyi pişirimidir. Gövdenin alt kısmında yuvarlak çerçeve ile sınırlandırılmış, harflerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat.No: 25

B.A: Agora-Kutsal Alan, **B.K:** 190.91-189.93 m, **Y:** 7.1 cm, **C.K:** 0.6 cm, **M.Ç:** 1x1.4 cm.

Dibe yakın kısmından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika katkılı 2.5YR 6/6 (özde grileşme görülmekte), içte 2.5YR 6/6, dışta 2.5YR 6/6 astar renginde, iyi pişirimidir. Yuvarlak çerçeve ile sınırlandırılmış, harflerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat.No: 26

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 187.67-186.75 m, **Y:** 7.2 cm, **C.K:** 0.7 cm, **M.Ç:** 1.1x1.1 cm.

Dibe yakın kısmından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika katkılı, özde yoğun grileşme görülmekte, içte 2.5YR 5/4, dışta 7.5YR 5/4 astar renginde, iyi pişirimidir. Yuvarlak çerçeve ile sınırlandırılmış, harflerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat.No: 27

B.A: Mozaikli Konut, **Y:** 6cm, **C.K:** 1 cm, **M.Ç:** 1.2x1.1 cm.

Dibe yakın kısmından kırık fusiformlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika katkılı 5YR 6/6, içte 5YR 6/4, dışta 5YR 6/6 astar renginde, iyi pişirimidir. Yuvarlak çerçeve içerisinde harflerden oluşan farklı iki monogram görülmektedir.

Kat.No: 28

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 188.30-188.02 m, **Y:** 9.9 cm, **C.K:** 0.4 cm, **M.Ç:** 1.1x1.1 cm.

Gövde altından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika katkılı, özde, iç ve dışta yoğun grileşme görülmekte, dışta az bir bölümde 2.5YR 6/4 astar rengi görülmekte, iyi pişirimidir. Dibe yakın kısımda yuvarlak çerçeve içerisinde çizgilerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat. No: 29

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 186.99 m, **Y:** 17.5 cm, **C.K:** 0.4 cm, **M.Ç:** 0.9 cm.

Ağız kısmı kırık, içbükey boyunludur. Boyun ile omuz geçişi dışbükey bir çizgi ile verilmiş, gövde hafif genişletilmiş ve dip kısmına doğru sivriltilmiş fusi formlu unguentarium. Hamur sert, sıkı az mika katkılı 2.5YR 6/6, dışta ve içte 2.5YR 6/4 astar renginde, dışta 7.5YR 2.5/1 akıtma boya izi görülmektedir. Gövdenin alt kısmında yuvarlak çerçeve ile sınırlandırılmış, çizgilerle oluşturulan monogram görülmektedir.

Kat.No: 30

B.A: Agora-Kutsal Alan, **Y:** 11.2 cm, **C.K:** 0.4 cm, **M.Ç:** 1.1x1 cm.

Gövde altından kırık, fusi formlu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, mika katkılı, özde grileşme görülmekte, dış ve iç astar 5YR 5/4, iyi pişirimidir. Gövde altında yuvarlak çerçeve ile sınırlandırılmış hayvan? betimli monogram görülmektedir.

Kat.No: 31

B.A: Agora, **B.K:** 188.40-188.26 m, **Y:** 14.4 cm, **C.K:** 0.5 cm, **K.Ç:** 2.6 cm.

Gövde ortasından kırık, düz dipli unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, kireç katkılı 2.5YR 6/6, dış astar 5YR 6/4, iç astar 2.5YR 6/6, dışta 10R 5/6 boya akıtma görülmekte, iyi pişirimidir. Gövde altında yuvarlak çerçeve içerisinde harflerden oluşan monogram görülmektedir.

Kat.No: 32

B.A: Agora-Kutsal Alan, **B.K:** 191.36-190.67 m, **Y:** 4.6 cm, **C.K:** 0.6 cm, **K.Ç:** 2.7 cm,

M.Ç: 1.1x1.1 cm.

Dibe yakın kısmından kırık düz dipli unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika, ince kireç ve taşçık katkılı 5YR 6/6, içte ve dışta 5YR 6/6 astar renginde, iyi pişirimidir. Dibe yakın kısımda yuvarlak çerçeve ile sınırlandırılmış alanda harflerden oluşan monogram görülmektedir.

Kat. No: 33

B.A: Agora-Kutsal Alan, **B.K:** 190.28-189.55 m, **Y:** 11.8 cm, **C.K:** 0.7 cm, **M.Ç:** 1.2x1.2cm.

Gövde ortasından kırık fusi formulu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı az mika katkılı, 2.5YR 6/6 özde grileşme görülmekte, dışta 5YR 6/6, içte 2.5YR 6/6 astar renginde, iyi pişirimidir. Yuvarlak çerçeve içerisinde yer alan kompozisyonda elbise giymiş figür sağ eliyle kitap, sol eliyle haç betimli asa tutmakta, altta üç adet küp, solda zeytin dalı betimlenmiş, sağ tarafta, Grekçe Philipos yazmaktadır.

Kat. No: 34

B.A: Agora-Kutsal Alan, **B.K:** 189.62-188.93 m, **Y:** 5.8 cm, **C.K:** 0.8 cm, **M.Ç:** 1.2x1.2 cm.

Gövde altından kırık fusi formulu unguentarium parçası. Hamur sert, sıkı, az mika katkılı 2.5YR 6/6 özde grileşme görülmekte, içte 2.5YR 6/6, dışta 5YR 6/6 astar renginde, dışta 10R 4/4 boya akıtma görülmekte, iyi pişirimidir. Kırık olarak bulunmuş, yuvarlak çerçeve içerisinde yer alan kompozisyonda elbise giymiş figür sağ eliyle kitap tutmakta, solda hurma ağacı betimlenmiş, sağ tarafta, Philipos yazmaktadır.

Ampullalar**Kat. No: 35**

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 185.61 m, **Y:** 6.5 cm, **G:** 4.9 cm, **C.K:** 0.3 cm, **A.Ç:** 2 cm.

Dudak kenarı hafif dışa kalınlaştırılmış, kısa boyunlu, boyun üzerinde çizgiler verilmiş oval formulu ampulla. Hamur sert 7.5YR 7/4, dışta 2.5YR 5/8 astar renginde ve iyi pişirimidir. Omuz kısmının her iki tarafı deliklidir. Gövdenin her iki yüzünde merkezde nokta, etrafında sekiz yapraklı rozet betimlemesi yer alır. Ayrıca rozeti çevreleyen iki daire arasına kısa düz çizgiler atılarak, rozet yuvarlak bordür içine alınmıştır.

Kat. No: 36

B.A: Hierapolis Caddesi, **B.K:** 186.45 m, **Y:** 4.3 cm, **G:** 3.4 cm, **A.Ç:** 2 cm.

Dudak kenarı hafif dışa kalınlaştırılmış, kısa boyunlu, boyun üzerinde çizgiler verilmiş oval formulu ampulla. Hamur sert 7.5YR 7/4, dışta 2.5YR 5/8 astar renginde ve iyi pişirimidir. Omuz kısmının her iki tarafı deliklidir. İç içe iki sıra çizgi bezeme ile sınırlandırılmış, merkezde birbiriyle kesişen iki çizgi arasında daireler yer almaktadır.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- Arthur 2006** P. Arthur, *Bizans ve Türk Dönemi'nde Hierapolis (Pamukkale)*, İstanbul, 2006.
- Barnes – Whittow 1998** R.H. Barnes – M. Whittow, “Medieval Castles: Antioch-on-the Maeander”, *Anatolian Archaeology* 4, 1998, 17-18.
- Büke – Gültekin vd. 2013** A. Büke – M. Gültekin vd., *Büyük Menderes Havza Atlası*, İstanbul, 2013.
- Butler 1843** A. Butler, *The Lives of the Saints*, Vol. V, Derby, 1843.
- Caldarola 2016** R. Caldarola, “Analisi contestuale di alcune classi di materiali protobizantini rinvenuti nelle Terme Ottagonali”, *Hierapolis Di Frigia VIII, 2, Le Attivita Delle Campagne Di Scavo E Restauro 2007-2011*, ed. F. D’Andria – M.P. Caggia – T. Ismaelli, İstanbul, 2016, 715-727.
- Cavalier 2007** L. Cavalier, “Horrea D’Andriakè Et Patara: Un Nouveau Type D’édifice fonctionnel En Lycie À L’époque Impériale”, *Revue des Études Anciennes* 109/1, 2007, 51-65.
- Çelik 2006** B. Çelik, “Gerçekleşmemiş Bir Yol Hikâyesi: 19. Yüzyıl’ın Son Çeyreğinde Menderes Nehri-nin Ulaşımına Açılma Projesi”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* Sayı 38, cilt 24, Ankara, 2006, 113-130.
- Çevik et al. 2011** N. Çevik – S. Bulut – H. O. Tıbıkoğlu – B. Özdilek – Ç. A. Aygün, “Myra ve Andriake Kazıları 2009: İlk Yıl”, *KST* 32.1, 2011, 403-420.
- Chandler 1971** R. Chandler, *Travels in Asia Minor 1764-1765*, London, 1971.
- Cottica 1998** D. Cottica, “Ceramiche Bizantine Dipinte Ed Unguentari Tardo Antichi Dalla ‘Casa Dei Capitelli Ionici’ A Hierapolis”, *Rivista Di Archeologica XXII*, 1998, 81-90.
- Cottica 2000** D. Cottica, “Unguentari Tardo Antichi Dal Martyrion Die Hierapolis, Turchia”, *Antiquite* 112-2, 2000, 999-1021.
- Cramer 1832** J.A. Cramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Vol. II, Oxford, 1832.
- D’Andria 2001** F. D’Andria, “Hierapolis of Phrygia: its evolution in Hellenistic and Roman Times”, *Urbanism in Western Asia Minor: new studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos*, *JRA Supplement* 45, ed. D. Parrish, 2001, 96-115.
- D’Andria 2014** F. D’Andria, “Havari Philippus’un Phrygia Hierapolis’inde Yer Alan Kutsal Alanı ve Mezarı”, *Cehennem’den Cennet’e Hierapolis (Pamukkale)*, İstanbul, 2014, 101-159.
- Duman 2013** B. Duman, “Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis ad Maeandrum”, *Cedrus I*, 2013, 179-200.
- Duman 2014** B. Duman, “Tripolis 2. Sezon Kazı ve Restorasyon Raporu: 2013”, *36. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 02-06 Haziran 2014, 2 Cilt*, Ankara, 2014, 633-650.
- Duman 2015** B. Duman, “Tripolis 3. Sezon Kazı ve Restorasyon Raporu: 2014”, *37. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu C. 1*, Ankara, 2016, 563-584.
- Duman 2017a** B. Duman, *Tripolis Ad Maeandrum I, Tripolis Araştırmaları*, İstanbul, 2017.
- Duman 2017b** B. Duman, “Tabernae in Tripolis”, *Landscape and History in the Lykos Valley*, (eds. C. Şimşek – F. D’Andria), 109-142, New Castle, 2017.
- Ecc. Hist** *The Ecclesiastical History of M. L’Abbi Fleury from AD 429 to AD 456*, Oxford, 1844.
- Foss 1975** C. Foss, “The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity”, *The English Historical Review*, Vol. 90, No. 357, 1975, 721-747.
- Foss 1976** C. Foss, *Byzantine and Turkish Sardis*, Cambridge, 1976.
- Foss 1979** C. Foss, *Ephesus after antiquity. A Late Antique, Byzantine and Turkish City*, Cambridge, 1979.
- Grant 1985** M. Grant, *The Roman Emperors*, New York, 1985.
- Habicht 1975** C. Habicht, “New Evidence on the Province of Asia”, *JRS* 65, 1975, 64-91.
- Hamilton 1837** W.I. Hamilton, “Extracts from Notes Made on a Journey in Asia Minor in 1836”, *Journal of the Royal Geographical Society of London* 7, 1837, 34-61.

- Henschenio vd. 1698** G. Henschenio – D. Papebrochio – F. Baertio – C. Janningo, *Acta Sanctorum, Tomus II*, Antverpia, 1698.
- Hierokles** *Synekdemos, Le Synekdemòs d'Hiéròklès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*, çev. E. Honigmann, Brussels 1839.
- Imperiale 2016** M.L. Imperiale, "Sanctum oleum sume". Le ampolle a eulogia di tipo microasiatico da Hierapolis di Frigia", *Hierapolis Di Frigia VIII, 2, Le Attivita Delle Campagne Di Scavo E Restauro 2007-2011*, ed. F. D'Andria – M.P. Caggia – T. Ismaelli, İstanbul, 2016, 663-674.
- Işık 2000** F. Işık, Patara, *The History and Ruins of the Capital of the Lycian League*, Antalya, 2000.
- Jacobs 2012** I. Jacobs, "The Creation of The Late Antique City: Constantinople and Asia Minor During the "Theodosian Renaissance", *Byzantion* 82, 2012, 113-164.
- Jones 1971** A.H.M. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford, 1971.
- Lenski 2007** N. Lenski, "The Chronology of Valens Dealings with Persia and Armenia", *Ammianus after Julian, The Reign of Valentinian and Valens in Books 26 - 31 of the Res Gestae, Mnemosyne Supplements* 289, ed. J. den Boeft – J.W. Drijvers – D. den Hengst – H.C. Teitler, Leiden-Boston, 2007, 96-127.
- Moretti 1979** L. Moretti, "Epigraphica: 18. A proposito di Apollonia al Meandro", *RdFiCla* 107, 3, 1979, 295-300.
- Oracles** *The Sibylline Oracles*, çev. M.S. Terry, New York 1899.
- Plinius** *Naturalis Historia – Natural History I-X*, çev. H.R. Rackham – W.H.S. Jones – D.E. Eichholz, Cambridge, Mass.-London 1938-1971 (The Loeb Classical Library).
- Ptolemaios** *Claudii Ptolemaei Geographia (lib. 1-3)*, ed. K. Müller, Paris 1883; (lib. 4-8), ed. C.F.A. Nobbe III, Leipzig 1845, Hildesheim 1966.
- Ramsay 1887** W.M. Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (I)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts Vol. 3, 3/4*, 1887, 344-368.
- Ramsay 1890** W.M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, London, 1890.
- Ramsay 1895** W.M. Ramsay, *The Cities And Bishoprics Of Phrygia: Being an Essay Of The Local History of Phrygia from the earliest Times to the Turkish Conquest, Vol. 1, 1, The Lycos Valley and South-Western Phrygia*. Oxford, 1895.
- Ramsay 1960** W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, İstanbul, 1960.
- Ratte 2001** C. Ratte, "New research on the urban development of Aphrodisias in late antiquity", *Urbanism in Western Asia Minor, J.R.A. Supplementary Series* 45, ed. D. Parrish, 2001, 116-147.
- Rickman 1971** G. Rickman, *Roman Granaries and Store Buildings*, Cambridge, 1971.
- Ritti 2014** T. Ritti, "Aziz Philippus Kilisesi'nde Bulunan Bazı Yazıtlar", *Cehennem'den Cennet'e Hierapolis (Pamukkale)*, ed. F. D'Andria, İstanbul, 2014, 61-171.
- Robert 1954** L. Robert, *La Carie II, Le plateau de Tabai et ses environs*, Paris, 1954.
- Robert 1983** L. Robert, "Documents d'Asie Mineure", *BCH* 107, 1, 1983, 497-599.
- Semiz – Duman 2016a** B. Semiz – B. Duman, "Tripolis'te Bulunan Geç Antik Çağ Unguentariumlarının Muhtemel Hammade Kaynaklarının Araştırılması", *16. Ulusal Kil Sempozyumu, 02-05 Eylül 2015, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Troia Kültür Merkezi*.
- Semiz – Duman 2016b** B. Semiz – B. Duman, "Tripolis Geç Antik Çağ Unguentariumları Arkeometrik Çalışmaları/ Archeometrical Investigations of the Late Antiquity Unguentariae From Tripolis", *7. Jeokimya Sempozyumu, 16-18 Mayıs 2016, Bildiri Özetleri Kitabı, Antalya, 2016*.
- Semiz – Şimşek – Duman 2016** B. Semiz – C. Şimşek – B. Duman, "Laodikeia Geç Antik Çağ Unguentariumları Arkeometrik Çalışması/Archeometrical Study on The Late Antique Unguentariae of Laodiceia", *Turqua Türkiye Kuvaterner Sempozyumu, Bildiri Özetleri Kitabı*, ed. M.A. Sarıkaya, İstanbul, 2016.
- Şimşek – Duman 2007a** C. Şimşek – B. Duman, "Laodikeia'da Bulunan Geç Antik Çağ Unguentariumları", *Adalya X*, 2007, 285-307.

- Şimşek – Duman 2007b** C. Şimşek – B. Duman, “Laodikeia’da Bulunan Ampullalar”, *Olba XV*, 2007, 73-102.
- Şimşek 2013** C. Şimşek, *Laodikeia (Laodicea ad Lycum), Laodikeia Çalışmaları 2*, İstanbul, 2013.
- Smith – Ratte 1996** R.R.R. Smith – C. Ratte, “Archaeological research at Aphrodisias in Caria, 1994”, *AJA 100*, 1996, 5-33.
- Smith 1678** T. Smith, *Remarks upon the manners, religion and government of the Turks: Together with a survey of the seven churches of Asia, as they now lye in their ruines, and a brief description of Constantinople*, London, 1678.
- Socrates, Hist. eccl.** *Historia ecclesiastica, Socrates. The Ecclesiastical History of Socrates, surnamed Scholasticus, or the Advocate* (Bohn’s Ecclesiastical Library), ed. G.C. Hansen, London, 1853.
- Strabon** *Coğrafya*, çev. A. Pekman. İstanbul, 2000.
- Thonemann 2003** P.J. Thonemann, “Hellenistic Inscriptions from Lydia”, *Epigraphica Anatolica 36*, 2003, 95-108.
- Vanhaverbeke – Martens vd. 2004** H. Vanhaverbeke – F. Martens – M. Waelkens – J. Poblome, “Late Antiquity in The Territory of Sagalassos”, *Recent Research on the Late Antique Countryside, Late Antique Archaeology, Vol. 2*, ed. W. Bowden – L. Lavan – C. Machado, Leiden-Boston, 247-279.
- Vialart 1641** C. Vialart, *Geographia Sacra*, Paris, 1641.

